

35887

ՊՐՕՖԵՍՐ
ԲԺՇԿԱՊԵՏ Գ. ՄԵՀՐԱԲԵԱՆ

№ 24

Երկրորդ տպագրութիւն

ՏՈՒԲԵՐԿՈՒԼԵՕԶ

ԵՒ ՆՐԱ ԴԷՄ ԿՌՈՒԵԼՈՒ ՀԱՆՐԱՄԱՏՉԵԼԻ
ՄԻՋՈՑՆԵՐ

35853

⓪

ՆՈՐ — ԶՈՒՂԱ
ՏՊԱՐԱՆ Ս. ԱՄԵՆԱՓՐԿՉԵԱՆ ՎԱՆՔԻ

1936

ԳՕՍԴԵՐ

ՀԱՅԿԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԿ

45

միջնորդարար քննիչ

ՀՕՎԴԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԿ

ՀԱՅԿԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԿ

ՀԱՅԿԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԿ

ՀԱՅԿԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԿ

ՀԱՅԿԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԿ

ՀԱՅԿԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԿ

ՅԱՌԱԶԱՐԱՆ

Տուրերկուրեօզը ոչ միայն անհատական հիւանդութիւն է, որ կարող է դիպչել միայն հիւանդացած աճանորութեան ու նրա ընտանիքին, այլ և հասարակական մի ախտ է: Տուրերկուրեօզը ոչ միայն նպաստում է առանձին ընտանիքների մահանալուն, այլ՝ տանելով առանձին զոհեր, շնորհիւ իր քրօնիկական ընթացքին և վարական բնոյթին, այնպէս է ընթանում, որ հիւանդութիւնը տարածւում և արմատանում է հասարակութեան լայն շրջանների մէջ: Ընդգրկելով զոհերի նորանոր րայօններ, տուրերկուրեօզը տանում է մարդկութիւնը դէպի անկումն այն տեղերում, որտեղ նա խոր արմատներ է ձգել: Սյուպիսի պայմաններում բժիշկների կազմը անկարող է մենակ տանել տուրերկուրեօզի դէմ մղած կռիւը: Նրան պիտի միանայ ըստ կարելոյն ամբողջ ազգաբնակչութիւնը: Միայն այն ժամանակ կարելի է յուսալ, որ մենք կարող կ'լինենք, եթէ ոչ ամբողջովին արմատախիլ անել մարդկութեան այդ չարիքը, գոնէ սահմանափակել նրա ազդեցութեան շրջանը:

Տուրերկուրեօզի դէմ կռիւու համար հասարակութեանը առաջ քաշելու միջոցներից մէկն է՝ հիւանդութեան մասին գիտելիքները տարածելը՝ ցուցահանդէսների, հրապարակային դասախօսութիւնների, բրօշուրների և այլ նման միջոցներով: Մեր գրականութիւնը շատ աղքատ է այդ տեսակ ժողովրդական գրաւորներով և բով: Գ. Մեհրաբեանցի բրօշուրը առաջնակարգ գրաւորներից մէկն է մեր գրական ասպարէզում: Նա մի մեծ աջակցութիւն է տուրերկուրեօզի մասին գիտելիքներ տարածելու գործում, և ես հաճութեամբ համաձայնեցի դրել այս յառաջաբանը բով. Պրօֆ. Մեհրաբեանցի բրօշուրի համար: Տալով հանրամատչելի ձևով գիտական անհրաժեշտ տեղեկութիւններ, բրօշուրը միևնոյն ժամանակ նպաստում է աւելի գիտակցօրէն վերաբերել դէպի այդ հիւանդութիւնը, հասկանալ նրա էութիւնը և այն միջոցները, որոնց օգնութեամբ միայն հնարաւոր է բացիօնալ կռիւը տուրերկուրեօզի դէմ:

Պրօֆ. Գիմ. Պետսնեով

ՏՈՒԲԵՐԿՈՒԼԵՕԶ – ԹՈՒՔԵՆՏԸ ԵՒ ՆՐԱ ԴԷՄ
ԿՈՈՒՆԵԼՈՒ ՀՍՆՐԱՄԱՏՏԵԼԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐ

ՊՐՕՖԷՍՐ – ԲՈՇԵԱՊԵՑ Գ. ՄԵՀՐԱՐԵԱՆՅԻ

1

ՀԱՍԿԱՑՈՂՈՒԹԻՒՆ ՏՈՒԲԵՐԿՈՒԼԵՕԶԻ ՄԱՍԻՆ

Տուբերկուլեոզը առաջանում է նրանից, որ մարդուս օրգանիզմի մէջ մտնում է որոշ հիւանդադնող թոյն: Բացի այդ՝ անհրաժեշտ է, որ վարակւած օրգանիզմը «տրամադրւած» լինի ընդունել այդ թոյնը և զարգացնել հետագայ հիւանդութիւնը:

Այդ «տրամադրութիւնը» կարող է լինել ժառանգական և ստացական: Ուրեմն տուբերկուլեոզի առաջացման համար հարկաւոր են՝ 1) հիւանդութիւն առաջ բերող պատճառներ և 2) օրգանիզմի ընդունակութիւնը՝ ենթարկւել այդ պատճառներին: Եթէ այդ պայմաններից մէկն ու մէկը բացակայում է, հիւանդութիւնը չի զարգանում:

Այն թոյնը, որ առաջ է բերում այդ հիւանդութիւններին, աստիճանի մի փոքրիկ կենդանի էակ է (միկրօօրգանիզմ) և պատկանում է ստորին բուսականութեան:

Նրան կարելի է տեսնել միայն խոշորացուցով (միկրոսկոպ): Koch-ը, որ գտել է այդ փոքրիկ սունկը, անուանել է նրան տուբերկուլեոզային բացիլ: Այդ բացիլը մտնելով մարդուս օրգանիզմի մէջ, կարող է տեղաւորւել զանազան մասերում. և նրա ներկայութիւնը մի գրաւական է զարգացնելու հիւանդութեան պրօցէսը, իսկ այդ պրօցէսը առաջ է բերում կորեկանման հատիկներ—իւրատեսակ մօխրանման ուռույցներ, որոնց շատ հեշտ կարելի է գտնել այն մարդկանց դիակներէ վրայ, որոնք մեռել են տուբերկուլեոզից:

(10)

լեօզից: Այդ ուսուցիչները տուրքեր կուլաների անուանով էլ հիւանդութիւնը կոչուում է տուրքեր կուլան, որ նշանակում է կորեկահատ ցաւ:

Ինչպէս ասացինք, տուրքեր կուլանքը կարող է կանգ առնել մարդկային մարմնի զանազան օրգաններում, բայց ամենախոշոր նրանից վարակում են թոքերը: Եւ թոքերի տուրքեր կուլանքն է ամենքին յայտնի և սոսկալի կերպով տարածւած հիւանդութիւնը, որը մեր առօրեայ կեանքում կոչուում են բարակացաւ: Իզուր չէ տւած նրան այդ անունը. այդ հիւանդութիւնը սովորաբար երկարում է և քանի գնում՝ հիւանդը այնքան աւելի է նիհարում, ճարպը նրա մարմնից ոչնչանում է, մկանունքները ատրոֆիայի են ենթարկւում, հիւանդը բաւիս բուն մտքով մաշուում, բարականում է:

Տուրքեր կուլանք ասելով՝ մեր գրեթէ մէջ պիտի հասկանանք թոքերի տուրքեր կուլանքը, թոքախտը, կամ բարակացաւը:

Թոքախտի տարածումը

Այն հարցին, թէ որտեղ է տարածւած տուրքեր կուլանքը, կարելի է կարճ պատասխանել. — «Ամեն տեղ»: Չկայ ոչ մի երկիր, ոչ մի ազգ, որին խնայէր այդ հիւանդութիւնը. բայց աւելի համաճարակի բնակչութիւն ունի նա հիւսիսային կիսագնդի բարեխառն գոտիում: Մահացութեան թիւը տուրքեր կուլանքից՝ Եւրոպական քաղաքներում ամեն մի 10,000 մարդու վրայ բաժանւում է հետեւեալ կերպով:

Փարիզ	.	.	.	.	38,1
Բուդապէշտ	.	.	.	.	38,0
Վեննա	.	.	.	.	32,9

Պետերբուրգ	.	.	.	.	29,8
Խրիստիանիա	.	.	.	.	26,9
Մոսկւա	:	.	.	.	24,1
Ստոկհոլմ	.	.	.	.	23,4
Բերլին	.	.	.	.	21,4
Կոպենհագեն	.	.	.	.	21,3
Բրիստոլ	.	.	.	.	19,3
Հռոմ	.	.	.	.	17,7
Լոնդոն	.	.	.	.	14,5

1894 թւի Բուդապէշտի ժողովրդական առողջապահ. հական կոնգրէսում պրոֆէսոր Leyden-ը ցոյց տւեց, որ Գերմանիայում թոքախտով հիւանդ են 1,300,000 մարդ, Այդ թւից տարեկան մեռնում են 170,000—180,000, որ կազմում է $\frac{1}{7}$ ընդհանուր մահացութեան: Մեծ պատերազմների կոտորածները այս թւերի հետ համեմատաբար պիտի չնչին թւան: Օրինակ, 1870 թւի պատերազմի կոտորածները չեն կազմում մինչև անգամ քառորդը այն մարդկանց, որոնք մի տարւայ ընթացքում զոհ են գնում այդ էպիդեմիային:

Ռուսաստանում գրուած թիւնը աւելի անմխիթար է, ամեն մի 10,000 բնակչի վրայ հաշւադրած է իբրև հիւանդ տուրքեր կուլանքով:

1895 թ.	.	.	.	.	21,1
1896 »	.	.	.	.	22,3
1897 »	.	.	.	.	22,8
1898 »	.	.	.	.	23,1
1899 »	.	.	.	.	25,4
1900 »	.	.	.	.	25,6
1901 »	.	.	.	.	27,7

1902 » . . .	29,7
1903 » . . .	29,8
1904 » . . .	29,8
1905 » . . .	30,7

Իսկ մեռնողների թիւը տուբերկուլեօզից մի քանի քաղաքներում հասնում է հետևեալ քանակութեան.

Նժ. Նովոգորոդ . . .	34,07
Պետերբուրգ . . .	30,04
Աստրախան . . .	29,39
Մոսկւա . . .	26,03
Նիկոլաև . . .	25,30
Օդեսսա . . .	25,09
Վարշաւա . . .	24,44
Սարատով . . .	23,07
Թիֆլիս . . .	22,03
Վիլնա , . . .	19,60
Բազու . . .	16,06

Տուբերկուլեօզի հասարակական-սնտեսական նշանակութիւնը

Թողնելով մի կողմ նոյն իսկ նրա սոսկալի տարածւելը, տուբերկուլեօզը շնորհիւ իւր մեծ նշանակութեան հասարակական-տնտեսական տեսակէտից, մնացած ժողովրդական հիւանդութիւնների մէջ առաջնակարգ տեղ է բռնում:

Այս եղբակացութեանը գալիս ենք՝ աչքի առաջ ունենալով հետևեալը:

1) Մարդ թոքախտով հիւանդանում է իւր աշխատելու ընդունակութեան ամենալաւ հասակում: Հազար թոքախտաւորներից մեռնում են հետևեալ հասակում:

Մինչև 5 տարեկանը . . .	50 մարդ:
5-ից—10 } » . . .	20—30 մարդ:
10-ից—15 } » . . .	
15-ից—20 } » . . .	200—250 »
20-ից—25 } » . . .	

(Ըստ պրօֆէսոր Gerhardt-ի հաշւետւութեան):

2) Թոքախտից հիւանդանում է աւելի շուտ արական սեռը, որի բանւորական ոյժն աւելի ակնյայտնի է և աւելի կարևոր: Բերլինում 10,000 տղամարդուց 40—50 տարեկան հասակում ամեն տարի մեռնում են 101 մարդ, իսկ 10,000 կանանցից նոյն հասակում մեռնում են 41:

3) Թոքախտն աւելի շատ տարածւած է բանւորների և արհեստաւորների մէջ, որոնց բարեկեցութիւնը անմիջապէս կախւած է իրանց աշխատելու ընդունակութիւնից, իսկ այդ բանը կախւած է առողջութիւնից:

Սակայն այն պնդումը, թէ իբր թոքախտը սոսկալի կերպով տարածւած է ազգաբնակչութեան միայն աղքատ դասակարգերի մէջ, թէ իբր նա պրօլետարների հիւանդութիւն է, այդ ճիշտ չէ: Իրան հակասում են Ռուսական, Շւեդական և շատ ուրիշ թագաւորող քրօնիկօնները, և վերջապէս պատմութեան մէջ մենք գտնում ենք հակառակ փաստեր՝ Նապօլէօնի որդին, Լուդովիկոս XVI-ի որդին, Ռուսաց Գահաժառանգ Ռեծ Իշխան Գէորգի Ալէքսանդրովիչ, Շիլլեր, Չեխով, Բէլինսկի, Գօթօլիլբով և ուրիշները, որոնք բոլորը մեռել են այդ հիւանդութիւնից:

4) Թոքախտը սովորաբար ընթանում է շատ դանդաղ, յաճախ ամբողջ տարիներ և շնորհիւ այդ ուրօյնութեանը՝ նա աւելի մեծ վնաս է հասցնում ժողովրդական բարեկե-

ցութեանը: Շատ հեշտ է երեւակայել, թէ ինչպիսի ցաւ ու հոգսի մէջ է ընկնում մի ընտանիք, երբ նրան կերակրողը ոչ միայն շաքածներով և ամիսներով մնում է առանց աշխատանքի, այլ և նա պիտի օգտւի ուրիշի փողերով և աշխատանքով իրեն բժշկելու համար: Գերմանիայի հիւանդանոցային զրամարկղները հիանալի գիտեն, թէ ինչպիսի ծանր բեռ է ընտանիքի համար այդ անհրաժեշտութիւնը՝ մշտապէս պահել իր անդամներից մէկին:

5) Վերջապէս թոքախտը երեւան է գալիս ոչ միայն իբրեւ «բարակացաւ», այլ և առաջ է բերում մի շարք ուրիշ հիւանդութիւններ: Գալլուկ, (Lupus Vulgasis) որ փչացնում է մարդուս երեսը, ոսկորների գեղնակը, ուղեղի մահացու բորբոքումը և երեխաների աղիքների վտանգաւոր վնասելը—այդ բոլորը նոյն տուբերկուլեօզային բացիլի վարակման հետեւանքն են:

Հասարակութիւնը եւ պետութիւնը տուբերկուլեօզի դէմ մաքաւման գործում

Համաճարակի հանդէպ, որ այնքան ուժեղ կերպով վնասում է ժողովրդական բարեկեցութեանը և ընդհանուր անհոգութիւնը, որ դեռ նկատուում է ժողովրդի մէջ, աւելի քան անհասկանալի է: Այս թէ գուցէ դա որոշ հիմք ունի, գուցէ այդ անտարբերութիւնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ հլու հպատակութիւն յաւիտենական և անխուսափելի չարիքի առաջ:

Ո՛չ, հազար անգամ ոչ...

Մարդը, որ կարողացել է յաղթել անցած դարերի ահարկու չարիքներին՝ ժանտախտին, ծաղկին և խոլերային, դիֆտերիտին, այս դէպքում էլ վերջնականապէս անոյժ չէ: Բայց մի այսպիսի ուժեղ թշնամու դէմ կռւելու համար

պիտութեան ուժերը բաւական չեն. պատերազմը նրա դէմ պիտի տարւի ամեն տեղ և ամեն ուղղութեամբ: Իսկական օգնութիւն կարող է տալ միայն ժողովրդի բոլոր խաւերի պլանօմէր աշխատանքը, երբ ամեն մի տնդամ պատրաստ է աշխատել և զոհաբերութիւն տնել ընդհանուրի շահերի համար, որոնք կոպւած են նրա սեփական շահերի հետ:

Բերլինի կօնգրէսն

Այս վերջին միտքը 1899 թւի Բերլինի տուբերկուլեօզային հարցին նւիրած կօնգրէսի պատճառը եղաւ:

Այստեղ գլխուոր ուշադրութիւնը դարձրած էր այդ հիւանդութեան վրայ, որի առաջին աշխատանքի պայմանն է դառնում նրա դէմ հեշտութեամբ կռւելը, բայց լաւ ապագայի մենք կհասնենք միայն այն ժամանակ, երբ հասարակութիւնը ճիշտ գաղափար կունենայ տուբերկուլեօզի մասին, երբ նա ինքը կմշակի որոշ սկզբունքներ, որոնց վրայ հիմնւելով առաջ կտանի կռիւը ընդդէմ մարդկութեան այդ մեծ չարիքի,

Այդպէս ուրեմն, նախ և առաջ անհրաժեշտ է հասարակութեան յայն խաւերին ծանօթացնել տուբերկուլեօզի և նրա դէմ գիտութիւնով մշակւած կռւելու միջոցների հետ:

II

ՀԻՒՆԵԴԱՅՆՈՂ ԹՈՅՆԸ

1. Նրա բնոյթը և տարածումը:

Հիւանդութեան գրգռիչ պատճառները

Տուբերկուլեօզի գրգռիչ պատճառը ինչպէս յիշւած է, ներկայացնում է առանձին մի բացիլ, որը երկարաձև ձողի է նման: Նրան կարելի է տեսնել միայն խոշորացրած դէպ-

քում, այն էլ՝ եթէ նրան որոշ գումարում տանք: Իւր զարգացման և բազմանալու համար այդ սուղիւր կարօտ է որոշ հողի, որն այս դէպքում մարդու կամ կենդանու օրգանիզմն է: Այս բնական սննդատու միջավայրից, դուրս՝ տուբերկուլեօզային բացիլը չի գտնում պայմաններ իւր զարգանալու համար: Սակայն այդ բարենպաստ պայմանների էլ դուրս՝ նա կարող է ապրել որոշ ժամանակ և նորից տեղափոխելով կենդանի օրգանիզմը, ինչպէս հարկն է զարգանալու ընդունակ լինել:

Հիւանդացնող քոյն պարունակողները

Ամեն մի թոքախտաւոր իր օրգանիզմում պարունակում է հիւանդացնող սաղմեր, սակայն չպիտի կարծել, որ նա սարսափելի վտանգաւոր է շրջապատողների համար: Պիտի ընդունել իբրև հիմնական սկզբունք, որ հիւանդացնող սաղմերը օրգանիզմի միայն տեսանելի արտադրութիւններով կարող են անցնել մէկից միւսը և ոչ թէ անտես գալորշիացումներով, որոնց հետ կուելը կարծես թէ անհնարին է (ինչպէս այդ յաճախ ընդունւած է):

Հիւանդութեան տարածումը

Հիւանդութեան տարածման աղբիւրները կարող են լինել՝

- 1) Հիւանդի թոքերից առաջացած խորխը և նրա հետ խառնւած թուքը:
- 2) Գեղձախտաւորների և թոքախտաւորների վահրոտ խոցերը, երբեմն նաև արտաթորութիւնը, մէզը և կաթը:
- 3) Թոքախտաւորների օրգանների մասերը և նրանց դիակները:
- 4) Բոլոր բնակարանները և իրերը, որոնք շփուում են

թոքախտաւորների և նրանց դիակների հետ:

Յետոյ կարևոր է իմանալ, որ յիշւած առարկաները քանի ինքն իրենց խոնաւ են և գտնւում են հեղուկի մէջ, նրանց միջի սաղմերը օդի մէջ չեն անցնում: Իսկ եթէ նրանք չորանում են և փոշիանում, նրանց հետ միասին տուբերկուլեօզային ձողիկները ցրւում են ամենուրեք և վերջ իվերջոյ նստում են յատակի, կահկարասիների և ուրիշ իրերի վրայ:

Փ ո ռ ի

Այստեղից պիտի եզրակացնել, թէ ինչքան լուրջ դեր է խաղում հիւանդութեան տարածման մէջ փոշին և ցեխը: Բացի այդ՝ դրան նպաստում են մասամբ և ճանճերը: Վերջինները հաճոյքով նստում են թքած խորխի վրայ և այդպիսով ցրւում նրա փոքրիկ մասնիկները, որոնք իրենց մէջ կարող են տուբերկուլեօզային բացիլներ կրել:

Վախկոտ և կասկածոտ մարդիկ, մանաւանդ նրանք, որոնք հսկում են թոքախտաւորներին, կարող են հանգիստ լինել նրանով, որ թոքախտաւորների հետ շփւելը ինքնըստինքեան վտանգաւոր չէ: Բայց այդ դառնում է վտանգաւոր, երբ հիւանդը իրեն զգոյշ չէ պահում, մանաւանդ իւր խորխի նկատմամբ: Եւ իսկապէս թոքախտաւորների սենեակներում, որտեղ բոլոր արտադրութիւնները ինչպէս հարկն է ոչնչացնում են, համարեա երբեք չէք գտնի տուբերկուլեօզային բացիլ, Իսկ ուրիշ պայմաններում այդ բացիլները անպայման գոյութիւն ունեն:

Ներկայումս 40 մարդուց մէկն է տուբերկուլեօզով հիւանդ, և այդ հիւանդը շատ հազիւ է պատահում, որ զգոյշ լինի իրեն արտադրութիւնների հետ: Խորխի ամեն մի գնդակը կարող է պարունակել 300,000,000 բացիլ (պրո-

Ֆէսսօր Heller):

Այդ պատճառով շատ հասկանալի է, թէ ինչքան մեծ քանակութեամբ են առաջանում նրանք ամեն մի ժամում և չպիտի զարմանալ, որ հիւանդացնող թոյնը գտնւում է ամենուրեք, ուր ապրում են մարդիկ, մանաւանդ այնտեղ, ուր նրանք հաւաքւում են մեծ թւով, ինչպէս եկեղեցիներում, ուսումնարաններում, պանդոկներում, ակումբներում, մանաւանդ պարերի ժամանակ:

Կենդանիների «մարգարտային» հիւանդութիւնը»

«Մարգարտային հիւանդութիւնը» որ տարածւած է մեր տնային կենդանիների մէջ, ներկայացնում է իրենից նոյն տուբերկուլեօզը: Նորա բացիւնները ուռուցքների ժահրի հետ հեշտ կերպով տարածւում են ծծերի վրայ և վարակում կաթը:

2 Հիւանդացնող թոյնի տեղափոխումը մարդու վրայ:

Հիւանդացնող թոյնը կարող է ընկնել մեր օրգանիզմը հետեւեալ ճանապարհներով՝

- 1) Շնչառութեան միջոցով,
- 2) Անմիջական վարակումով,
- 3) Կերակրի միջոցով:

Օ դ ր

Հիւանդացնող սաղմերը ամենից յաճախ անցնում են մարդուն այն օգով, որը նա ներս է շնչում: Հէնց այդ պատճառով է, որ աւելի շուտ հիւանդանում են շնչառու-

թեան օրգանները: Ինչպէս արդէն ասացինք, տուբերկուլեօզային բացիւնները փոշու փոքրիկ մասնիկների հետ անցնում են օդի մէջ, որը փակւած բնակարաններում երբեք ազատ չի լինում նրանցից: Արեւի ճառագայթում, որը թափանցում է մութ սենեակի մէջ որևէ ճեղքւածքով, մենք միշտ տեսնում ենք օդի մէջ լողացող անթիւ քանակութեամբ փոշիներ:

Բացի օդում՝ հիւանդութեան սաղմերը ցրւում են ամեն կողմ, վերին աստիճանի նստարանում են և հետեւապէս վտանգաւոր չեն: Տուբերկուլեօզը մեր նորագոյն կուլտուրական կեանքի հիւանդութիւն է, մի կեանքի. որ ստիպում է մարդկանց օրւայ մեծ մասը ծածկւած բնակարաններում անցկացնել: Քանի դեռ Ամերիկայի Հնդիկները, ինչպէս որսորդական ազգ, չուում էին մի տեղից միւս տեղ, թոքախտը նրանց բոլորովին անյայտ էր, ինչպէս անյայտ է նա մինչև օրս դաշտավայրերի Կիրգիզներին և անապատների Նոմադներին: Ամբողջ ժամանակ բաց օդում բնակւելով, նրանք ազատ էին հիւանդութեան սաղմերն ընդունելուց: Բայց հէնց որ նրանք իրենց վրանները փոխեցին մշտական բնակարանների և յարաբերութեան մէջ մտան վարակւած տարերկրացիների հետ, տուբերկուլեօզը նրանց մէջ սկսեց իր հունձն անել:

Թոյնի անմիջական տարածումը

Հիւանդութեան անմիջական տարածումը առաջ է գալիս ճիշտ այնպէս, ինչպէս առաջւայ ժամանակներում ծաղկի անցնելը մէկից միւսը: Վարակւելու համար գլխաւորապէս հարկաւոր է, որ մարդու մարմնի վրայ վերք լինի թէկուզ շատ չնչին. այլապէս վարակում չի կարող առաջ գալ:

որովհետեւ թոյնը անվնաս կաշւից անցնել չի կարող: Թոյնը տարածւում է համբոյրի, կծեւու և նման հպումների միջոցով: Դէպքեր շատ են եղել, երբ բոտ մահմէդական սովորութեան՝ թոքախտաւոր վիրաբոյժը թլպատման ժամանակ իւր հիւանդութիւնով վարակել է երեխային:

Տուբերկուլեօզային այն ուռուցքները, որ տեսնում ենք անդամահատական բաժամուկներում ծառայողների ձեռքերի վրայ, ինչպէս նաև մարգարտախտ ունեցող կովեր կթողների, լացարարների և դերձակների մատների վրայ, ցոյց են տալիս, որ աշխատելու ժամանակ թոյնը աննկատելի կերպով մտել է նրանց կաշւի տակ: Անկասկած է նոյնպէս, որ մեծ կապ կայ երեխանների մատները կրծեւու և նրանց կաշւի տուբերկուլեօզի մէջ: Այս երևոյթը նկատւած է ժողովրդի կողմից:

Օղբներուրդի դքսութեան մէջ այն երեխաններին, որոնք քչփորում են իրենց քթերը, նկատում են՝ «Տէս, քթիդ մէջ արջ դուրս կգայ», Մենք էլ կարող ենք երեխաններին վախեցնել գայլով (գայլացաւով):

Կերակրային մթերքներ

Տուբերկուլեօզային բացիւները ուտեստի մթերքների մէջ մտնում են գլխաւորապէս կաթի միջոցով, որ ստացւում է մարգարտախտ ունեցող կովերից: Վարակումը մսի միջոցով աւելի հազադիւտ է և եթէ լինի էլ, այդ կարելի է այն ժամանակ, երբ հիւանդութիւնը շատ է զարգացած և առաջ գնացած: Ընդհանրապէս կերակրային մթերքներից վարակւելու վտանգը մեծ չէ: Ստամոքսային թթու հիւթը, աղիքների մէջ զարգացող ուրիշ միկրօօրգանիզմների մրցումը ոչնչացնում են տուբերկուլեօզային այն բացիւները, որոնք

պատահամբ ընկնում են մարդու ստամոքսի մէջ, Բայց և այնպէս աղիքների տուբերկուլեօզի ծագումը կարելի է քաջատրել նրանով, որ գործածելիք կաթի մէջ կան տուբերկուլեօզային ձողիկներ: Բացի այդ, այն թոքախտաւորները, որոնք կուլ են տալիս իրենց խորխը, շատ յաճախ հիւանդանում են աղիքների տուբերկուլեօզային վերքերով: (Կարդալ պրօֆ. Մեհրաբեանի գիտական աշխատանքը «Աղիքների տուբերկուլեօզը ինչպէս սկզբնական հիւանդութիւն» 1909 թ. տպւած Պետրոգրադում):

3. Տուբերկուլեօզի վարակիչ լինելը .

Հարկւր տարի առաջ ժողովրդի մէջ թոքախտն ընդունւած էր իբրև վարակիչ հիւանդութիւն: Բայց այն փաստից յետոյ, երբ տեսան, որ հիւանդների հետ շփւելը շատ քիչ դէպքերում է հիւանդացնում առողջներին, եկան այն սխալ եզրակացութեան, թէ թոքախտի տարածման մէջ վարակումը ոչ մի դեր չի խաղում: Բժիշկների մեծամասնութիւնը, իհարկէ, շարունակում էր կռիւ մղել այդ սրտաւի դէմ: Բայց և այնպէս շատ յաճախ նկատուում էր, թէ ինչպէս թոքախտաւոր ամուսինը վարակում էր իւր կնոջ, իսկ թոքախտով հիւանդը՝ իրեն խնամող մարդուն:

Մերանում սպասուհիները, որ խնամում էին եկեղ չիւանդներին, առաջներում շատ շուտ էին մեռնում թոքախտից, չնայած, որ նրանց ընտրում էին առողջ և ուժեղ Տիրօեան ընտանիքներից (Pirchler): Նոյնը հաստատեց պրօֆ. Ziemssen-ը Բաւարիայի գթութեան քոյրերի վերաբերմամբ:

Թոքախտի վարակչութիւնը հաստատում է և փորձը. ընդհանրապէս ամեն մի կենդանի տրամադրւած տուբեր-

կուլեօղին, վերջ ի վերջոյ վարակում է, եթէ նա ստիպ-
ւած լինի երկար ժամանակ ներշնչել թոքախտաւորներէ
առաջացած փոշիացած գոլորշիացումները: Հազւագիւտ չեն
այնպիսի դէպքեր, երբ երիտասարդ բժիշկները և լաբօրա-
տօրային ծառայողները զոհ են գնացել սրան: Այս բոլոր
փաստերը աչքի առաջ ունենալով՝ անհրաժեշտ է ընդունել,
որ տուբերկուլեօզը վարակիչ է և հիւանդից առողջին անց-
նելը միանգամայն ապացուցւած: Ներկայումս համարեա բո-
լորի կողմից ընդունւած է իբրև ճշտութիւն՝ Koch-ի և
ուրիշ հետախոյզների հետեւեալ դրութիւնը. «վարակումը
առաջ է գալիս այն տեղից, որտեղ կան տուբերկուլեօզային
բացիւններ. այդտեղից արդէն վարակոււմ է ամբողջ մարմինը
և զարգացնում տուբերկուլեօզը»:

111

ՕՐԳԱՆԻԶՄԻ ՏՐԱՄԱԿՐՈՒԹԻՒՆԸ ՏՈՒԲԵՐԿՈՒԼԵՕԶԻՆ՝

1. Բացիւնների օրգանիզմի մէջ մտնելը նրան միշտ
չի վարակում:

Ինչպէս արդէն ասացինք, տուբերկուլեօզը ամենատա-
րածւած հիւանդութիւններից մէկն է: Հիւանդների զանա-
զան օրգաններով դուրս է շարժուում բացիւնների չահագին
քանակութիւն: Վերջապէս տուբերկուլեօզը անպայման վա-
րակող է: Եւ եթէ այդ այդպէս է, ընականաբար ծագում
են նոր հարցեր. ինչո՞ւ ուրեմն մարդիկ աւելի մեծ թւով
չեն հիւանդանում, երբ նրանց մեծամասնութիւնը այդ-
պէս յաճախակի ենթարկւած է վարակման վտանգին: Ինչո՞ւ
բժիշկները, գթութեան քոյրերը և այլն և այլն, գտնւելով

միշտ թոքախտաւորների հետ յարաբերութեան մէջ, չեն
հիւանդանում աւելի շատ, աւելի յաճախ:

Առաջին հայեացքից այս հարցերին պատասխանելը
կարծես թէ շատ դժւար է: Սակայն հետեւեալ օրինակը կա-
րող է պարզել գործի էութիւնը և ցոյց տալ միայն վարակ-
ման նշանակութիւնը, այսինքն թէ ինչպէս է թոյնը մըտ-
նում օրգանիզմի մէջ: Համեմատենք տուբերկուլեօզային
բացիւլը որ և է բոյսի սերմի հետ, չէ որ նա իրենից ստոր
բուսական օրգանիզմ է ներկայացնում: Չոր աւազոտ հողի
վրայ սերմ չի կարող բուսնել, դրա համար հարկաւոր է լաւ
և պարարտ հող: Այդ դեռ բաւական չէ, եթէ սերմը զցնեք
ձմրան ժամանակ, ամենալաւ հողն անգամ անընդունակ կը-
լինի սերմն աճեցնել: Այդ պատճառով է որ գիւղացին պա-
րարտացնում և մշակում է հողը, որպէսզի սերմից առա-
ջացող բոյսը գտնի իւր համար թէ ջերմութիւն և թէ կե-
րակուր:

Գիւղացին տարւայ հարկաւոր ժամանակին է հերկում
և սերմում և խնամք է տանում, որ սերմերը ծածկւած լի-
նեն բարենպաստ հողով: Նոյնը պէտք է ասել և տուբեր-
կուլեօզի վերաբերութեամբ: Ինչպէս որ սերմը չի զարգա-
նայ աւազի վրայ, նոյնպէս և տուբերկուլեօզը չի կարող
զարգանալ միմիայն թոյնի օրգանիզմի մէջ մտնելով. դրա
համար հարկաւոր է որ մարդու մարմնի մէջ այդ թոյնը
գտնի որոշ տեղ, ուր պայմանները նրան չխանգարեն մնալ
միշտ, զարգանալ և տարածւել ամենուրեք: Թէ ինչպէս և
ինչ պայմանների մէջ են տուբերկուլեօզային բացիւններ
գտնում այդ տեղը, այդ պարզ կլինի այն ժամանակ, երբ
մենք ընդարձակօրէն կ'աւտումնասիրենք թէ վարակման ճա-
նապարհները և թէ այն խոչնդոտները, որ առաջ է դնում
օրգանիզմը բացիւնների դէմ:

Օրգանիզմի բնական եւ պաշտպանողական ոյժերը

Մարդու շնչառական ուղիների մէջ ներշնչող օդի միջոցով մտնում են փոշու մասնիկներ, նրանց հետ միասին և հիւանդութեան սաղմերը: Այդ փոշու մեծ մասը պահւում է թի փոսիկների թաղանթով, որի միջով անցնում է ներշնչող օդը, յետոյ կորչում է խնչելու ժամանակ: Թի նշանակութիւնը, որպէս փոշու ֆիլտր, շատ մեծ է, բայց և այնպէս փոշու ամենափոքրիկ մասնիկները թափանցում են շնչառական օրգանների խորքերը: Բայց միկրօօրգանիզմների համար առողջ թաղանթը ներկայանում է որպէս անխաղթ խոչնդոտ. նրանք պահւում են մաղաւղի-բլրամով և՛ շնորհիւ շնչափողերի ներքին երեսը ծածկող վերին աստիճանի բարակ մազերի շարժումներին՝ անընդհատ վեր են բարձրանում ու անհետանում հազալու ժամանակ: Իսկ եթէ մաղաւղին թաղանթը՝ օրգանիզմի այդ իսկական պաշտպանը, վնասւած է, այն ժամանակ դռներ են բացւում հիւանդութեան սաղմերի թափանցելու համար:

Սակայն այս դեռ բոլորը չէ. արեան և մարմնի հիւսւածքների աղիւսակներն էլ ներկայանում են որպէս վերջին պաշտպանողական գիծ, որի առաջ միկրօօրգանիզմները մեռնում կամ անվնաս են դառնում: Կուր մէջ ոյժը միայն այդ գէպքումն է անցնում հիւանդութեան կողմը, երբ թուլանում են օրգանիզմի բնական պաշտպանողական ոյժերը, մի բան որ կարող է կախւած լինել ընդհանուր թուլութիւնից, արեան պակասութիւնից և ուրիշ շատ վրնասակար ազդեցութիւններից: Ի հարկէ, բացիլները աւելի շատ են յաղթում, եթէ նրանք գալիս են նորանոր ոյժերով և այն էլ մեծ քանակութեամբ: Ընդմիջտ տեղաւորւելով օրգանիզմի մէջ, նրանք շատ շուտ են բազմանում և թոքերի հիւսւածքների վրայ առաջ են բերում խորը աւերումներ:

Տուբերկուլեզին տարադրւած լինելը

Այդպիսով մենք տեսնում ենք, որ տուբերկուլեզի ծագման համար, բացի հիւանդութեան գրգռիչ պատճառներից, անհրաժեշտ է նաև օրգանիզմի որոշ կազմը, մի բան, որ նպաստում է հիւանդութեան ընդունելութեան և նրա զարգացման: Օրգանիզմի այդ առանձին գրութիւնը մենք անւանում ենք տուբերկուլեզը ընդունելու «արամադրութիւն»: Ի՞նչ կարող է լինել ժառանգական և մի շարք աննպաստ պայմաններ կարող են առաջացնել տրամադրութիւն դէպի թոքախտը:

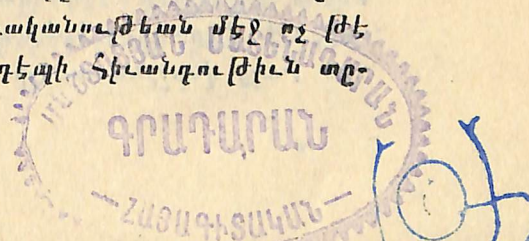
Այդ գրութիւնը գտնւում է մեր օրգանիզմի կամ ներքին կամ արտաքին պայմանների ազդեցութեան տակ:

2. Տուբերկուլեզի ժառանգականութիւնը

Ամենօրեայ փորձը ցոյց է տալիս, որ թոքախտը երեւան քաղով որևէ ընտանիքում, սովորաբար անցնում է ժառանգներին, թէպէտ և այս պարագայում երբեմն խնայւում են ամբողջ սերունդներ: Ամուսնութեան միջոցով հիւանդների հետ թոքախտը կարող է անցնել մինչև այդ առողջ ցեղին: Ժառանգականութեան նշանակութիւնը անվիճելի է, սակայն մեծ մասամբ նրան հասկանում են բոլորովին սխալ: Տուբերկուլեզը շատ հազիւ է անցնում երեխային ծնւելու հետ: Այդպիսի դէպքեր նկատւում են միայն այն ժամանակ, երբ մօր հիւանդութիւնը արդէն շատ է առաջ գնացել:

Այդպիսի դէպքերում երեխաները մեռնում են շատ շուտ: Իսկ առհասարակ ժառանգականութեան մէջ ոչ թէ հիւանդութիւնն է անցնում, այլ դէպի հիւանդութիւն տը-

78055

րամագրւած լինելը, որը և տարտայայտուում է թուլութիւնով և շնչառական օրգանների քիչ զարգացումով:

Habitus

Թոքախտաւորների ժառանգները հէնց իրենց արտաքինով շատ բնորոշ պատկեր են ներկայացնում, որին մենք բժիշկներս տուբերկուլեօզային habitus¹ անունն ենք տալիս: Սրա յատկանիշներն են՝ երկար, վերևի մասում բարակող, կրծքի վանդակը, որի կողերի մէջ նկատուում են լայն տարածութիւններ, թեւաձև տարածող թիկունքները, տափակ և շնչառութեան ժամանակ քիչ շարժող կուրծքը, այնուհետև վերին աստիճանի սպրդնած և փափուկ կաշին, ծայրերը հաստացած, նոր վերջանում են շատ ծուռ եղունգներով, լնդերի գոյնն էլ դալկակապոյտ:

Պարզ է որ այսպիսի կազմի տէր մարդիկ յաճախ զոհ են գնում թոքախտին: Սակայն շատերը ազատուում են, եթէ իրենց հեռու են պահում վարակումից և առհասարակ հսկում են իրենց առողջութեան վրայ:

Առհասարակ պիտի ասել, որ այն երեխաները, որոնց ծնողները յղացման ժամանակ տառապելիս են եղել մաշող հիւանդութիւններով (բակ, սիֆիլիս, արբեցողութիւն և այլն), շատ քիչ են ընդունակ դիմադրելու տուբերկուլեօզին: Դժուար է ասել, թէ ամեն առանձին դէպքում ինչը պիտի վերադրել ժառանգականութեան և ինչը վարակման: Այսպէս՝ եթէ մի ընտանիքում, որտեղ ծնողները հիւանդ են, թոքախտով հիւանդանում է երեխան, մենք ճիշտ չենք կարող ասել ժառանգական է հիւանդութիւնը, թէ ծնողներից է վարակւել երեխան:

Իայն վերջինն աւելի հաւանական է: Յամենայն դէպս

թոքախտի տարածման մեղքը չի կարելի միանգամայն ժառանգականութեան վրայ բարդել և աչքաթող անել ուրիշ աւելի կարևոր պատճառները:

3. Ստացական տրամագրութիւնը դէպի հիւանդութիւնը:

Այն ամենը, ինչ որ վնասում է մարդու առողջութեան, միևնույն ժամանակ նպաստում է տուբերկուլեօզի առաջացման: Ասածներս նախ և առաջ վերաբերում են շնչառական օրգաններին: Այն ֆակտորները, որոնք թուլացնում են նրանց ընդունակութիւնը հիւանդութեան դիմադրելուն, հետևեալներն են.—

1) Մրսելը, խիստ քամիները, ցուրտ և խոնավ օդը, այս ամենը մաղասային թաղանթները բորբոքման դրութեան են հասցնում և հեշտացնում դրանով հիւանդութեան առաջանալու գործը:

2) Յաճախ և երկար մնալը փչացած մթնոլորտում (տրակտիրներ, նեղ սենեակներ և այլն) նոյնպէս առաջացնում է մաղասային թաղանթի կատար:

3) Փոշի ներշնչելը: Մանաւանդ վնասակար է այն փոշին, որը բաղկացած է սուրանկիւն մասնիկներից, որովհետև նրանք խոցոտում են մաղասային թաղանթը և երկարատև գործողութիւնից զրկում են նրան խաղացող մազերից գոյացած պաշտպանող ծածկոցից:

4) Շնչառական օրգանների և թոքերի ամեն մի բորբոքում: Թոքերի բորբոքումից, պլեւրիտից, կօկլիւշից, կարմրուկից և հարբուխից յետոյ տուբերկուլեօզը շատ հեշտ է զարգանում:

շնչելը անխուսափելի է լինում: Ամենից վատ է մետաղի փոշին (պղնձագործները, երկաթագործները): Զօլինգենում յղկողները 40 տարեկան հասակից վեր՝ համարեա կիսով չափ թոքախտից են մեռնում: Նոյնն է նաև քարտաշների, քանդակագործների և յախճապակեայ գործի բանւորների վերաբերեալ, բոլորն էլ ստիպւած են հանքային փոշի ներշնչել: Վերջապէս օրգանական փոշին սոսկալի թւերով մեռնողներ է առաջ բերում ծխախոտային, թղթի, բրդի և նոյնանման գործարանների բանւորների մէջ:

3) Այնպիսի պարապմունքներ, որտեղ պարապելու ժամանակ մարմնի դիրքը թոյլ չի տալիս թոքերին ազատ և կանոնաւոր լայնանալ շնչառութեան ժամանակ (գրագիրներ, կօշկակարներ, ատաղձագործներ և այլն):

4) Այնպիսի պարապմունքներ, որոնք մեծ մասամբ պահանջում են անկանոն և աննօրմալ կեանք (սպասաւորներ, տրակտիրների տէրեր):

Այս պարապմունքների մեծամասնութեան հետ կապւած են նաև ուրիշ վնասակար ազդեցութիւններ (փոշու ներշնչելը, նստակեաց կեանքը, ալկոհօլի 'ի չարը գործ դնելը): Տարաբախտաբար մարդիկ մասամբ ազդեցութեամբ, մասամբ աններելի թեթեւամտութեամբ նպաստում են հիւանդացնող սաղմեր ընդունելուն և առողջութեանը վնասակար կենցաղով՝ ստեղծում են թոքախտի զարգացման համար բարենպաստ պայմաններ: Ախտը վերջապէս դառնում է մի չարիք, երբ, ինչպէս այդ լինում է արագ աճող քաղաքներում, ազգաբնակչութեան խաւերի դիմադրական ոյժերը թուլանում են լոյսի և օդի պակասութեան, բնակարանների կեղտոտութեան ու նեղութեան, վատ կերակրւելու և զանազան անչափաւորութիւնների պատճառով:

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆ ԳՐԳՌԻՉ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԻ ԵՒ ՎԱՐԱԿՄԱՆ ՎՏԱՆԳԻ ԴԵՄ ՄՂԻՈՂ ԿՌԻԻԸ

Այն հին սկզբունքը՝ թէ աւելի հեշտ է հիւանդութեան առաջն առնել, քան նրա բժշկելն, ճշմարիտ է թուրքերկուլեօզի վերաբերմամբ, Այդ պատճառով ամենից առաջ պիտի ուշադրութիւն դարձնել ոչնչացնելու այն ամենը, ինչ որ կարող է նպաստել վարակման, իսկ դրա համար հարկաւոր է ոչնչացնել հիւանդութեան գրգռիչ պատճառները: Քանի այդ պատճառները քիչ լինեն, այնքան էլ քիչ կլինի վարակման վտանգը:

Բայց ինչ միջոցով մենք կարող ենք ոչնչացնել թուրքերկուլեօզային բացիլները: Նրանք շատ կենսունակ են. մինչև անգամ ամբողջ շաբաթներ, նոյնիսկ ամիսներ օրգանիզմից դուրս պահպանում են իրենց կենսունականութիւնը, նայած թէ ինչ դրութեան մէջ են գտնւում նրանք, չոր թէ թաց: Երկար ժամանակ նրանք կարողանում են տանել զրօյից ցած ջերմութիւն:

Տուրեկուլեօզային բացիլների ոչնչացումը բարձր ցերմութեան միջոցով

Թաց միջավայրը տաքացնելով (օր. եռացնելու ժամանակ) թուրքերկուլեօզային բացիլները 5—10 րոպէում մեռնում են: Բայց չոր տաքութիւնը (մինչև անգամ եթէ դա հասնի 140°—160°) բացիլները երկար ժամանակ կարող են տանել, 50°—60° տաքութիւնը, որ նկատւում է արևի կիզիչ ճառագայթների տակ, բաւականաչափ նոսմացնում է

նրանց վնասակարութիւնը և կենսունակութիւնը:

Քիմիական նիւթեր, որոնք սպանում են տուբերկուլի-
զային բացիլները

Մի քանի քիմիական նիւթեր, ինչպէս սուլէմայի
1: 1000 խառնուրդը, կարբօլեան թթուի 50: 1000, լիզօլայի,
100: 1000 թէպէտ շատ շուտ են սպանում սաղմերը,
բայց ամենուրեք գործածելու համար շատ թունաւոր են:
Այդ միջոցներն են, որ պիտի գործածեն այնտեղ, որտեղ են-
թագրւում է միկրօօրգանիզմների ներկայութիւնը: Բայց տա-
րաբախտաբար բացիլների դէմ կուելու համար մենք չենք
կարող օգտուել այդ նիւթերից հիւանդութեան սկզբնական
վայրում, այսինքն հիւանդի օրգանիզմում, որովհետեւ վեր-
ջինը անկարող է տանել այդ թոյնը: Նոյնը պէտք է ասել
և բարձր տատիճանի տաքութեան վերաբերմամբ, որ ան-
հրաժեշտ է բացիլների ապանելու համար:

Հիւանդների ուրաքօրուքի միջոցների վարակման դէմ կուե-
լու նպաստակայաբանութիւնը

Եթէ ներկայումս մենք անկարող ենք թոքերի կամ
միւս օրգանների մէջ գտնուող բացիլները ոչնչացնել, փո-
խարէնը մենք ունենք հնարաւորութիւն նրանց առաջն
առնել մի օրգանիզմից միւսը անցնելու ժամանակ: Տուբեր-
կուլեօզի տարածման գէմ կուելու համար գլխաւոր ուշա-
դրութիւնը պիտի դարձնել հիւանդների արտաթորութիւն-
ների ախտահանութեան վրայ, մանաւանդ խորխի վրայ:

Այն օրից, երբ Պրուսիայում այդ միջոցը գործադրուում
է լայն չափով, թոքախտից մեռնողների թիւը ընկել է՝

31,1 — 10,000-ից 1889 թւին

մինչև 21,8 — 10,000-ից 1897 թւին:

Բաւարիայում և Աւստրիայում, ուր ոչ մի նախադրու-
շացման միջոցներ ձեռք չէին առնուում, թւերի այդպիսի
պակասում չի նկատուում: Իսկպէս, մենք ունենք հետե-
ւեալ թւերը.

Բաւարիայում՝ 1889 թ. — 33,4. 1897 թ. — 30,0 : 10.000
Աւստրիայում՝ 1881 թ. — 38,5 1894 թ. — 37,3 : 10.000.

Խորխի պաշտպանելը փոփանալուց

Ի՞նչպէս անվնաս դարձնել թոքախտաւորի խորխը:
Մեզ յայտնի է, որ նա վտանգաւոր է դառնում այն ժա-
մանակ, երբ չորանում է ու փոշիանում: Այդ վտանգը կա-
րելի է հեռացնել շատ հասարակ կերպով բոլոր բնակարան-
ներում, մանաւանդ այնտեղ, ուր յաճախում են մեծ քա-
նակութեամբ մարդիկ, ինչպէս ուսումնարաններում, եկե-
ղեցիներում, ընտանոցներում և այլն, պիտի դրւած լինեն
թշամաններ, որոնց մի երրորդականը պիտի լցւած լինի
ջրով:

Յատակի վրայ թքելու տեղը և վտանգաւոր սովորու-
թիւնը պէտք է վերացնել

Ամերիկայում ամեն մի թքելուն մի դօլլար տուգանք
է տրուում: Ոչ մի պատւաւոր մարդ 'ի յարգանս իրեն շր-
ջապատողների՝ իրեն թոյլ չի տալ այդպիսի բան: Ուսում-
նարաններում և ընտանիքներում երեխաներին այդ ուղ-
ղութեամբ պիտի կրթել: Թոքախտաւորը, եթէ թքում է
ամեն պատահած տեղ, դրանով վնասում է ոչ միայն իրեն

շրջապատողներին, այլև իր սեփական առողջութեան: Դրանով նա կարող է լետ ներշնչել արտաքսած բացիկները և վարակել իր թոքերի առողջ մասերը:

Թփամաններ

Որպէս թքամաններ, աւելի լաւ են ֆարֆորային տափակ ամանները, կարելի է և գործածել ծաղկամանների տակեր: Թքամանները միշտ պէտք է ունենան իրենց մէջ ջուր, որը պիտի թափել ամեն օր կամ կրակի կամ արտաքնոցի մէջ: Ողողելով ամանը տաք ջրով, նրա մէջ պէտք է ածել նոր ջուր: Տունը հաւաքող սպասաւորը այդ գործից լետոյ իւր ձեռքերը պիտի լանայ սապնով: Թաշկինակները, երբէք չպիտի ծառայեն խորիս կամ թուք մաքրելու համար, որովհետեւ վերջիններն աւելի շուտ են չորանում և հիւանդութեան սաղմերը անցնում են օդի մէջ:

Մեծ և գոյնզգոյն թաշկինակները վատ են ընդհանուր մաքրութեան տեսակէտից: Բայց օդում խորիս այնքան վտանգաւոր չէ: Այդ դէպքում հիւանդութեան սաղմերը իսկոյն ցրւում են ահագին տարածութեան մէջ:

Ինչ պիտի անել այն առարկաները, որոնց գործածել են թոփախաւորներ

Կասկածաւոր տեղաշարժային պիտոյքների հետ շատ զգույշ պիտի լինել: Այդ բոլոր իրերը կարելի է ուրիշին տալ միայն լաւ մաքրելուց լետոյ: Նախ և առաջ փխնորդները չպիտի բացօդեալ մնան. պէտք է պահել առանձին պահարանում, որը պիտի յաճախ լանալ տաք ջրով և սապնով:

Արհրաժեշտ է միշտ զգուշացնել լացարարներին, գերձակներին: արհեստաւորներին, երբ նրանք ուրե է գործ են ստանում թոքախտաւորներից:

Կասկածաւոր բնակարանները կարելի է բռնել միայն լաւ մաքրելուց լետոյ: Հէնց միայն այս պատճառով ցանկալի կլինէր տուբերկուլիօզի յայտնելու դէպքում տեղեկացնել, ուր հարկն է. այն ժամանակ ամեն մէկս կիմանայինք, թէ որտեղ մեզ պիտի զգույշ պահենք:

Առարկաների եւ բնակարանների ախտահանութիւնը

Շորերը և տեղաշարժի պիտոյքները ախտահանութեան պիտի ենթարկել այսպէս կոչւած՝ «ախտահանական կամէրներում», որոնք այժմ կան համարեա բոլոր մեծ քաղաքներում:

Այդ բանի համար կան մարդկանց շտատներ, որոնք պարապում են բացառապէս բնակարանների ախտահանութեամբ: Նման հիմնարկութիւններ հարկաւոր է հաստատել նաև փոքրիկ քաղաքներում: Սակայն նրանից օգտւելը թանգ չպէտք է լինի, որովհետեւ դա արգելք կլինէր նրանց ժողովրդականացման:

Մաքրութիւն

Սակայն հասարակ միջոցներով էլ կարելի է շատ բաների հասնել: Լանալու առարկաները մաքրւում են երկար եփելուց: Փայտեայ կարասիները, յատակները, իւղաներկ պատերը պէտք է մաքրել տաք ջրով և սապնով, պատառները հացի փշրանքներով, իսկ անարժէք իրերը պէտք է վառել: Թաւշեայ կարասիները, գորգերը, վարա-

գոյրները, մահճակալները և այլ ուրիշ առարկաներ կարող են ախտահանել չոր տաքութիւնով: Բայց սաղմերից մաքրուելուն ամենից լաւ օգնում է իրերի լաւ ծեծելը, բաց օդում քամու տակը:

Առհասարակ պէտք է ասել, որ «ջուրը, թարմ օդը և լոյսը տուրբերկուլեօզային բացիւնների ոխերիմ թշնամիներն են, և ժողովրդին մաքրապահութեան սովորցնելը յառաջադիմական մի մեծ քայլ է»: Անգլիայում մեծ օգուտ բերին «բնակարանների ազատ տեսուչները». նրանք հսկում էին ազգաբնակութեան աղքատ դասակարգերի բնակարանների վրայ և տալիս էին անհրաժեշտ ցուցմունքներ:

Վարձաւճ բնակարանները, ննջարանները անհրաժեշտ է ամեն օր մաքրել, իսկ շաբաթը մէկ անգամ լւանալ: Թողը, որ պատում է բնակարանի ամբողջ կարասիները, հարկաւոր է մաքրել ամեն օր թաց շորով:

Տարեկան մի քանի անգամ հարկաւոր է արևի տակ հանել և մաքրել կարասիները և մահճակալները:

Ա ն մ ի ջ ա կ ա ն վ ա ր ա կ մ ա ն դ է մ մ ա ք ա ու ե լ ու մ ի ջ ո ց ն ե ր :

Թոքախտաւորների հետ յարաբերութիւն ունենալը

Թոքախտաւորների հետ յարաբերութիւն պահելն անվտանգ է, եթէ հիւանդը ենթարկւում է որոշ պահանջների և սահմանափակումների: Նա չպիտի շոյի և համբուրի ուրիշներին: Հազալու, յօրանջելու և ծիծաղելու ժամանակ նա, ինչպէս և ամեն մի բարեկիրթ մարդ, բերանը պիտի թաշկինակով կամ ձեռքով ծածկի, որպէսզի ուրիշների վրայ չընկնեն նրա թուքի մասնիկները: Ծնողները, ծրծ-

մայրերը և դայեակները պիտի զգուշ լինեն հիւանդ երեխաների հետ:

Թոքախտաւորները ուրիշների հետ միասին միևնույն առարկաներից չպիտի օգտուեն, մանաւանդ մահճակալներից: Այստեղ պիտի յիշել ճաշի սպասքը, գրչակութեանը (ոմանք նրանց կրճողում են), գրագործանների գրքերը:

Փոքր երեխաներին չպիտի թոյլ տալ ամբողջ ժամանակը յատակի վրայ չորեքթաթ տալ և բերան վերցնել ամեն ինչ, նրանց եղունգները պիտի կտրել և ձեռքերը պահել մաքրութեան մէջ: Կարմրուկից, կօկլիւշից, պլէրիտից և թոքերի բորբոքումից առողջացողներին թոքախտաւորներից հեռու պիտի պահել: Ոչ միայն իրեն, այլև շրջապատողների շահերի տեսակէտից թոքախտաւորը պիտի առանձին սւշագրութիւն դարձնի մարմնի, շորերի և բնակարանի մաքրութեան վրայ: Եղունգները, գլխի մազերը, միւրուքը և բիւրերը պիտի կարճ կտրւած լինեն:

Կեռակրի մթերեցների միջոցով վարակւելու դէմ միջոցներ

Կաթնատների տէրերը և առհասարակ անասուններով արդիւնաբերողները պիտի խնամք տանեն արմատախիլ անել մարդարտային ախտը: Նրա համար նրանք իրենց անասունները պիտի արածեցնեն ըստ կարելւոյն բաց օդում, պատրաստեն լայն և արձակ գոմեր և՛ որ գլխաւորն է՝ հիւանդ անասուններին առանձնացնեն: Յանկալի են պարբերական անասնաբուժական ուղեւորութիւնները:

Սպանդանոցի և մսավաճառների գործունէութեան կանոնաւորումը օրէնքի կողմից, պատական կօնտրօլը այն հիմնարկութիւնների վրայ, ուրնք պարապում են կաթնատնտեսութեամբ և պանրաշործութեամբ, կարող կլինէին

Հանգստացնել ամենակասկածոտ մարդկանց, Բայց մեզանից ամեն մէկը կարող է իրեն այդպիսի վարակումից հեռու պահել, եթէ չիմի հում կաթ և չուտի հում կամ կիսահում միս:

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆԸ ՏՐԱՄԱԴՐԻԱԾ ԼԻՆԵԼՈՒ ԴԷՄ ՄԻ- ՋՈՅՆԵՐ

Շատ երկար ժամանակ մեր նպատակը պիտի լինի հիւանդութեան սաղմերի կատարեալ ոչնչացումը, իսկ մինչև նրան հասնելը դեռ շատ ժամանակ կանցնի: Չնայած թըքամանների գործածութեան, մենք դեռ երկար ժամանակ բաւականաչափ կը ներշնչենք տուբերկուլեօզային բացիւններ:

Ընդհանուր հսկողութիւն առողջութեան վրայ

Այս հիման վրայ հարկաւոր է ձգտել մաքուր օրգանիզմի դիմադրական ոյժի հարստացման և առողջութեան:

Բժիշկները միշտ պիտի սովորցնեն, թէ ինչ միջոցով կարելի է դրան հասնել, իսկ ժողովուրդը պարտաւոր է լրջօրէն հետևել նրանց ցուցմունքներին:

Վաղաժամ ամուսնութեան հետեւանք

Հին գերման ժողովրդի սովորութիւնը՝ հասուն ժամանակ պսակել՝ որից ծնւում էին առողջակազմ և ուժեղ երեխաներ, պատմագիր Տացիտոսը ժողովրդական ոյժի անհատ աղբիւր է անւանում: Տարաբախտաբար այդ խելօք

սովորութիւնը չէ մնացել մինչև մեր օրերը: Հէնց ամենաաղքատ դասակարգերում, որտեղ վատ կերակրւելու պատճառով պատանեկութեան զարգացումը ուշ է աւարտւում, ընդունւած է վաղաժամ ամուսնութիւնը: Մինչդեռ նոյն իսկ ամենաթուլակազմ երիտասարդութիւնը հէնց որ ազատւում է զինւորական ծառայութիւնից, միւս՝ աւելի առողջ մասից շուտ է ամուսնանում: Պարզ է, որ բոլորովին չզարգացած և այն էլ թույլ հայրերից առողջ երեխաներ չի կարելի սպասել, մանաւանդ՝ եթէ ընտանիքը, ինչպէս յաճախ պատահում է, նիւթապէս վատ է ապահովւած: Առհասարակ տղամարդիկ 28 տարուց առաջ չպիտի պսակեն, իսկ կանայք 20 տարուց:

Պսակը ազգականների մէջ

Հայ լուսաւորչական և յունադաւան եկեղեցիների արգելքը՝ պսակել ազգականների հետ՝ մի լաւ միջոց է պահպանելու ժողովրդական առողջութիւնը: Մի քանի տեղեր, ինչպէս, Օլգէնբուրգի Միլնստերլանդի Վուրստենում, որտեղ բացառապէս կաթոլիկներ են ապրում, թոքախտի չափազանց տարածւելը մասամբ կարելի է վերադարձնել և նրան, որ գիւղացիները հարկւրաւոր տարիների ընթացքում ամուսնութիւնը սահմանափակել են իրենց մէջ, որով և անհնարին է եղել նոր արեան մուտքը:

Թոփախստութիւնը կարո՞ղ են ամուսնանալ

Ամերիկայում աշխատում են ամուսնանալու հարցը կապել առողջութեան համար տւած վկայականի հետ: Յա-

մենայն զէպս, աչքի առաջ ունենալով ժառանգականութեան նշանակութիւնը, հարկաւոր է տնային բժշկի խորհուրդը հարցնել և տալ նրան վճռական նշանակութիւն: Եթէ որեւէ կողմից հիւանդութիւնը պարզ կերպով որոշւած է, այն ժամանակ ժառանգութեան շահերի տեսակետից հարկաւոր է արգելել պսակը, մանաւանդ՝ եթէ վարակւած է կինը (ստեղծագործող կողմը): Իսկ եթէ հիւանդ են և փեսացուն և հարսնացուն, այն ժամանակ, ինչպէս փորձը ցոյց է տուել, երեխաները շատ շուտ են մեռնում թոքախտից: Բառի այդ, հիւանդներին հարկաւոր է բացատրել, որ հիւանդութեան պրօցէսի վրայ ամուսնութիւնը վատ ազդեցութիւն է ունենում: Կինը այդ պարագայում աւելի մեծ փտանգի է ենթարկուում: Եւ սակայն մինչև օրս գոյութիւն ունի այն նախապաշարմունքը, թէ ամուսնութիւնը պահպանում է հիւանդանալուց այն երիտասարդ աղջկանց, որոնք տրամադրւած են տուբերկուլեօզի: Ընդհակառակը: Ծննդաբերութիւնը, կրծքով կերակրելը և ընտանեկան լուգումները — այս բոլորը այնպիսի պայմաններ են, որոնք հեշտ նպաստում են տուբերկուլեօզի ծագման և նրա ծանր ընթացքին: Անհրաժեշտ է նախազգուշացնել և առողջ կողմը: Շատ անգամ են բժիշկները նկատել, թէ ինչպէս հիւանդ ամուսինը վարակել է իւր մինչև այդ առողջ կնոջ, և ընդհակառակը:

Տուբերկուլեօզի ծագման նպաստող պատճառների հետազոտումը

Քանի մարդ խիստ է հետևում առողջապահական կանոններին և քանի աւելի է սւշադրութիւն դարձնում ամեն տեսակ աւելորդութիւններից խուսափելուն, այնքան

նա քիչ է ենթարկոււմ թոքախտով հիւանդանալու փտանգին: Սակայն այս զէպքում մեր ժողովրդի սովորութիւնները և բարքերը կարօտ են հիմնական բարեփոխութեան:

Կերակուելը

Մարդու օրգանիզմի առողջութեան և կանոնաւոր զարգացման գլխաւոր պայմանը նպատակաւորմար և բաւականաչափ կերակուելն է: Կերակուելը պիտի լինի խառը, այսինքն կազմւած կանաչեղէնից և մրգեղէնից՝ աւելացրած համապատասխան քանակութեամբ միս: Տարաբախտաբար մեր տանտիկիններից շատ քչերը ճիշտ գաղափար ունեն, թէ ինչ նշանակութիւն ունի կերակրային մթերքների կանոնաւոր գործածելը: Մայրերը պիտի աշխատեն իրենց աղջկանց կրթել որպէս խելացի տանտիկիններ: Մի քանի քաղաքներում բացւած տնայնագործական և խոհարարական ուսումնարանները միանշանակաբար համապատասխանում են հասարակական անհրաժեշտ պահանջին:

Ընդհանրապէս ասած՝ ընդարձակ տեղ պիտի տալ կանաչեղէնի գործածութեան:

Մեր գիւղացիները իրանց աղքատութեան պատճառով աննդոււմ են ոչ-խելացի կերպով: շատ հազիւ է պատահում որ նրանք ուտեն և կանաչեղէն և թարմ միս: Գիւղացիները վաղուց են նկատել այն փաստը, որ դանդաղ որոճող ձիերը անհամեմատ աւելի լաւ են օգտուում իրանց կերածից: Նոյնը և մարդիկ: Կերակուելը դանդաղ և լաւ ծամելուց նրանք աւելի մեծ օգուտ են քաղում: Բացի այդ, նրանք չեն վախենում կոկորդուս ընկնելու կերակուելը և այդպիսով խուսափում են թոքերի մէջ կողմնակի բան

մտցնելու վտանգից, որ կարող է լուրջ բորբոքման պատճառ լինել:

Բնակարանային հարցը

Գիւղերում և փոքր քաղաքներում թոքախտը անհամեմատ քիչ է նկատուում՝ քան մեծ կենտրոններում: Քանի լեւի շատ լոյս և շատ օդ է ընկնում ամեն մէկիս, այնքան քիչ է հիւանդութեան թիւը: Այդ պատճառով է, որ բնակարանային հարցն ահագին նշանակութիւն ունի: Սակայն այս հարցի դրութիւնը դեռ ամեն տեղ շատ վատ է, մանաւանդ մեծ և շուտ զարգացող քաղաքներում: Այնտեղ օդից և լոյսից զրկւած նկուղներում (kamopka) գտնուում ենք իսկական տուբերկուլեօզային բներ: Անհրաժեշտ է այս հարցի կանոնաւորումը օրէնքի կողմից և միանգամայն անհրաժեշտ նաև վերջ դնել այն նեղութեանը, որ նկատուում է, օրինակ, պաշտօնական ապաստարաններում: Հարկաւոր է եռանդուն կերպով պաշտպանել հասարակական հիմնւող միութիւնների սկզբունքները և խրախուսել հասարակական կապիտալների գործածելը՝ բանւորների համար առողջ բնակարաններ շինելու: Մինչև անգամ միջին բուրժուական դասակարգերում շատ քիչ է տարածւած գողտրիկ և առողջ բնակարաններ ունենալու դադափարը: Անգլիացին ասելով «իմ տունը, իմ ամրոցն է», ամբողջ ուշադրութիւնը դարձնում է իր օջախի բարեկեցութեան վրայ: Ահա, ինչու Անգլիան տուբերկուլեօզային ստատիստիկայով ամենանախանձելի դրութեան մէջ է: Իսկ մեզ մօտ ոչ մի բանի համար փող չեն խնայում, բայց բնապարանը ընտրելու դէպքում նկատուում է անխելք տնտեսութիւն: Բնակարանում նախ և

առաջ պէտք է բաւականաչափ լոյս և օդ լինի: Իզուր չէ իտալական առածը՝ «ուր որ չէ նայում արեգակը, այնտեղ երևան է զալիս բժիշկը»: Խոհանոցը և վարձւած բնակարանները պէտք է մէկը միւսից բաժանւած լինեն, իսկ այսպէս կոչւած «ընդունարան սենեակները» վաղուց պիտի անհետանային: Անհրաժեշտ է լուրջ ուշադրութիւն դարձնել սենեակները տաքացնելու և նրանց ջերմութեան աստիճանի վրայ, որը R. 14⁰-ից բարձր չպիտի լինի. օդի աւելորդ չորութեան դէմ կարելի է կռւել, կախելով թաց թաշկընակներ: Այս պայմանները բաւականաչափ թեթեւացնում են թոքախտաւորների հազը: Փոքրիկ երկաթեայ վառարանները չի կարելի օգտակար համարել, որովհետև նրանք կարմրում են և տարածում վնասակար գազեր: Իացի այդ, նրանց լաճախ գործածելը առաջ է բերում մեծ քանակութեամբ փոշի: Լաւ տաքացրած վառարանի մօտ կանգնելը աւելի վնասակար է, քան սառը օդում փոքր ինչ մնալը:

Ննջարանները

Քաղաքակրթւած մարդը իւր կեանքի մի երրորդ մասը անց է կացնում ննջարանում. այդ պատճառով նրա համար աւելի նպատակայարմոր է մեծ և լուսաւոր սենեակը: Սակայն մինչև օրս գոյութիւն ունի անխելացի մի սովորութիւն՝ ննջարանի համար ընտրել ամենամութ նկուղը: Ամենից խելացի կլինի ընտրել ամենամեծ լուսաւորւած սենեակը, եթէ մինչև անգամ այն սառը լինի: Մահճակալը պիտի լինի բոլորովին ազատ, ամեն տեսակ վարագոյրներ միանգամայն վնասակար են: Ամառը մահճակալը հարկաւոր է մօտեցնել պատուհանին: Հաստ վեր-

մակաները վնասակար են, որովհետեւ նրանք մարմնի գորշիացումներին արգելք են հանդիսանում և նպաստում են թոքախտաւորների գիշերային քրտնելուն։ Ուշադրութեամբ պետք է հետեւել օդի մաքրութեան, բանալով ցերեկը բոլոր պատուհանները։ Մինչև անգամ գիշերը տարւայ լաւ եղանակներին մահճակալից հեռու գտնուող օդանցքը պիտի բաց մնայ։ Ննջարանում աւելորդ կարասիներ չպիտի լինեն։ Այդ սենեակում կրկնակի անհրաժեշտ է խիստ և մշտական մաքրութիւն։

Յատկաների խոնաւութիւնը

Անգլիայում յատկաների խոնաւութեանը մեծ նշանակութիւն են տալիս (Buchanan)։ Ընդհանուր հաւասար պայմաններում թոքախտը ճահճային տեղերում աւելի լայն չափերով է տարածւում։ Ներքնայարկերի բնակիչներն աւելի յաճախ են հիւանդանում (այս դէպքում բնակարանի նեղութիւնն էլ մեծ դեր է խաղում)։ Այս պատճառով բնակարաններ ընտրելու ժամանակ գլխաւոր ուշադրութիւնը պիտի դարձնել նրա չորութեան վրայ։ Շատ ցանկալի է, որ նրա տակը գետնայարկ լինէր։ Խոնաւ պատերը, փտած պատուանդները, սուռկերով պատած յատակները մի մի պատճառ են ներկայացնում մրսելու համար։

Հագուստ

Հագուստը պիտի միշտ բաւականին տաքացնի մարդու մարմինը, բայց միևնույն ժամանակ նա պետք է ազատ թողնի մարմնի գոլորշիացումները և շնչառութիւնը։ Այս

պատճառով պիտի խուսափել կօրսեւորներից և ըէզինի ծածկոցներից։ Բրդէ գործւածքները սպիտակեղէնի համար անպէտք են, որովհետեւ քրտնքից և լւացքից քրքրւում են և կեղտը նրանց վրայ քիչ է նկատւում։ Զեռներն ու ոտները պիտի պահել տաք և չոր։ Եթէ ոտները քրտնում են կամ թրջւում, հարկաւոր է օրական երկու անգամ դուրս պա փոխել, իսկ աւելի լաւ է փոխել իսկոյն և եթէ, հէնց որ խոնաւութիւն է գգացւում։ Գլուխը և պարանոցը պիտի ազատ մնան։ Ոտներդ տաք պահիր, գլուխդ սառը, իսկ մարմինդ ազատ — հին, սքանչելի առած է առողջութիւնը պահպանելու համար։ Անհրաժեշտ է սպիտակեղէնը շուտ-շուտ փոխել, թրջւածը անմիջապէս վրայից գցել և առհասարակ ամբողջ հագուստը ուշադրութեամբ մաքրել և յաճախ քամուն տալ։ Ցուրտ եղանակներին և բաց օդում մնալու համար հարկաւոր է տաք հագնել։

Օրգանիզմի դիմադրական ոյժի աւելացումը

Ամեն մի մարդ իւր ձեռքին ունի միջոց, որով նա կարող է տուբերկուլեօզից վարակման դէմ կռւելու մէջ յաղթող դուրս գալ։ Իսկ շնչառական օրգանների ամրացումն է, որ կարելի է ձեռք բերել ջրի նպատակայարմար գործածութեամբ։

Բերանի մասերի խնամքը

Առաւօտները հարկաւոր է բերանը ողողել թարմ ջրով, նոյնը պիտի անել քթի հետ։ Այդպիսով հաւաքւած փոշին անհետանում է և մաղասայի թաղանթները ստանում են առողջ գրգռւումներ։ Ուտելուց յետոյ բերանը

կերակրի մնացածներից նոյնպէս պիտի մաքրել. շատ օգտակար է ատամների մաքրութիւնը:

Մաւմնի լւացումը

Ոչ մի բան այնքան չի պաշտպանում մարդուս ցրտից, ինչքան մարմնի սիւսեմատիկ լւացումը սառը ջրով: Տարախաւար շատերը մինչև օրս այս բանի հակառակն են համոզւած: Այս սխալ կարծիքը պիտի թողնել: Ոչ ոք իւր ննջարանից առաւօտները չպիտի դուրս գալ մինչև որ մարմնի վերին մասերը և ոտները չ'լանայ սառը ջրով և չըջորացնի: Այս նախազգուշութեանը կարող է դիմել ամեն ոք, որովհետև դրա համար հարկաւոր է միայն ջուր, բայց իհարկէ բաւականին մեծ քանակութեամբ: Ուրեմն թողնենք այն փոքրիկ լւացարանները, որոնք իրենց չափով մեծ չեն թէյամաններից: Ամեն մի ննջարանում պիտի գտնւի բաւականաչափ մեծ աման: Սառը ջրով լւացելը միաժամանակ լաւ ազդեցութիւն է ունենում կաշւի և շնչառական գործարանների վրայ: Զրով սրկելը ակամայ առաջ է բերում խորը շնչառութիւն, որի շնորհիւ թոքերը, որ քնած ժամանակ շատ մակերևոյթային են շնչում, ուղղւում են հենց առաւօտեանից և լցւում արիւնով:

Ժողովրդական բաղնիսներ

Կարելիին չափ տարածւած հասարակական մաքուր և էժան բաղնիսը տուբերկուլեօզի դէմ կուշտ համար ոչ պակաս լաւ միջոց է, քան բժշկական հիմնարկութիւնների կառուցումը: Այստեղ աւազանների և դուշի գոյութիւնը շատ է ցանկալի: Երեխաները ուսումնարանական հասակում

շաբաթը մէկ անգամ պիտի բաղնիս գնան, իսկ ամառը ամեն օր լողանան: Լողանալը և լողալը մի-մի հիանալի միջոցներ են ջղերի և թոքերի զարգացման համար: Սակայն այս բոլոր ասածները վերաբերում են առողջ մարդկանց:

Հիւանդները և քնքոյշ մեծացածները մաւմնի ամրապնդելուն պիտի դիմեն զգուշ և փոքր առ փոքր: Սկզբում պիտի չոր կաշին ջրով տրորել, յետոյ չորացնել, իսկ լետոյ անցնել ֆրանսիական օդով տրորելուն: Այդ օդին քիչ-քիչ պիտի փոխարինել սառը ջրով: Ի վերջոյ պէտք է սկսել սառը ջրով լւանալ, դուշ դործածել և լողանալ: Այդպիսով ամենաքնքոյշ մեծացածները, որոնք առաջ շատ հեշտ էին մըսում, կարող են փոքր առ փոքր իրենց մարմինը շատ լաւ ամրապնդել:

Արձակուրդային գաղութներ եւ նաւուսումնարաններ

Գեղձախտով տանջող երեխաների ծնողների ուշադրութիւնը պիտի դարձնել այսպէս կոչւած՝ արձակուրդային գաղութների և նաւուսումնարանների վրայ: Այստեղ վերականգնում են իրենց առողջութիւնը այն երեխաները, որոնք դժւար են առողջանում պլեւրիտից, թոքերի բորբոքումից, կարմրակից, կօկլիւշից և ոսկորների փտելու հիւանդութիւններից յետոյ:

Մաւմնի ամրապնդումը

Բժիշկները ամեն օր նկատում են, որ այն մարդիկ, որոնք վախում են եղանակների փոփոխութիւնից և ամենափոքր քամի փչելուց, ամենից շատ են ենթարկւած

մրտելու և թաքերի ու շնչափողերի բորբոքման: Մարդու օրգանիզմը հիանալի կերպով կարող է տանել եղանակի փոփոխւելը և անտեղի զգոշութիւնն է, որ թուլացնում է օրգանիզմի այդ օգտուէտ ընդունակութիւնը: Յուրաքանչեւ երբեք տուբերկուլեօզին չի նպաստում, ինչպէս այդ յաճախ սխալմամբ կարծում են: Իսլանդիայի բնակիչների մէջ մենք նկատում ենք հիւանդութեան համարեա թէ քաղաքացիութիւնը: Այդ պատճառով մեզ և ուրիշներին պիտի սովորեցնենք կանոնաւոր կերպով օգտւել թարմ օդից տարւայ ամեն ժամանակ: Թոյլ կրծքի տէր մարդկանց հարկաւոր է տանը նստել, երբ դուրսը սաստիկ քամի է, որովհետեւ վերջինը չորացնում է օդը և մեծ քանակութեամբ փոշի է առաջացնում:

Մարմնի դիրքը

Մարմնի կռայած դիրքը արգելում է հանգիստ և կանոնաւոր շնչառութիւնը, որ մեծ նշանակութիւն ունի թոքերի առողջութեան համար: Օգտակար կլինէր ամենքին յիշեցնել զինւորական կանոնը՝ «շուրջ ընդհանուր կռայած դիրք: Սակայն կանոնաւոր շնչելը մի իսկական արւեստ է: Պիտի շնչել ոչ թէ բերանով, այլ քթով, որպէսզի օդը, տաքանալով և ազատւելով նրա մէջ գտնւող փոշուց, չկարողանայ գրգռել շնչառական խորը գտնւող ուղիները: Մարմնի ուժեղ շարժւածքների ժամանակ և քամու գէմ խօսելը ևս վնասակար է:

Շնչառութեան դժուարացումը

Բերանի և քթի մասերում առաջացած պօխպոխները դժուարացնում են շնչառութիւնը: Դրա հետեանքը կա-

րող է լինել շնչառական օրգանների բորբոքումը և մինչև անգամ կրծքի վանդակի թուլութիւնը: Այն երեխաներին, որոնք բացառապէս բերնով են շնչում, անմիջապէս պիտի բժշկին ցոյցտալ:

Պարապմունքի ընտրութիւնը

Մասնաւոր կեանքում, երբ ընտրում են ծառայութեան այս կամ այն ձևը — պարապմունքը, շատ քիչ են ուշադրութիւն դարձնում առողջութեան վրայ: Պետութիւնը շատ խելացի կվարւէր, եթէ իւր պաշտօնեաներից առողջութեան վկայական պահանջէր: Այն երիտասարդները, որոնք ժառանգաբար վարակւած են տուբերկուլեօզով, մանաւանդ թոյլ կուրծք ունեցողները, չպիտի պարապեն այն արօֆէօսիաներով, որոնք յիշւած են 22-րդ երեսում: Այդպիսի օրգանիզմների համար աւելի յարմար են բացօթեայ պարապմունքները և այնպիսիները, որոնք ֆիզիքական ոյժի լարում չեն պահանջում, ինչպէս օրինակ՝ այգեգործութիւն, անտառապահութիւն, երկրագործութիւն և այլն:

Ուժեղ, բայց գեղձախտաւոր երեխաների համար, որոնք տանջւում են կաշւի քորով, ականջների հոսումով և այլն, ծովային ծառայութիւնը աւելի յարմար է, բայց իսկական նաւաստիի և ոչ թէ հնոցավառի կամ մեքենավարի ծառայութիւնը: Մի քանի տարի ծառայելուց յետոյ՝ նրանցից դուրս են գալիս առողջ տղամարդիկ: Ծովային զինւոր հաւաքելու ժամանակ հարկաւոր է ուշադրութիւն դարձնել այս բանի վրայ: Պիտի մտնացոյց անել և այն հոսանքը, որ նկատ-

ւում է գիւղերից դէպի քաղաք: Մարդիկ, որ տրամադրու-
ած են դէպի տուրքերիւն, մեծ մասամբ ունեն աշ-
խոյժ բնաւորութիւն և գտնելով կեանքը գիւղում աւե-
լի դժւար, վազում են դէպի կենտրոնական քաղաքներ:
Բայց միևնոյն ժամանակ ազգաբնակչութեան աւելանալը
և աշխատանքի դժւարութիւնը, որ իւր հերթին ազդում
է անդւելու վրայ, մեծացնում են տուրքերիւնը և վա-
րակելու վանքը քաղաքացիների համար:

Ընդհանուր վստահաւոր պայմաններ

Ժողովրդի մէջ մի շարք արմատացած սովորութիւն-
ներ նպաստում են տուրքերիւնը տարածման, մի կող-
մից թուլացնելով օրդանիդմի դիմադրական ոյժը, միւս
կողմից կրկնակի հնարաւորութիւն տալով ռազմերին թա-
փանցել օրդանիդմի մէջ:

Պանդուկների կեանքը

Այստեղ հարկաւոր է լինել այն հին և վատ սովորու-
թիւնը, որ մարդիկ իրենց ամբողջ հանգստութեան ժա-
մանակը՝ անց են կացնում ծխով լի և կեղտոտ պանդուկ-
ներում: Եղանակի ամենալաւ ժամանակը մարդիկ ժամե-
րով նստում են այնտեղ, մինչդեռ թարմ օդում նրանք
կարող էին նոր ոյժեր հաւաքել, կարծես թարմ օդի ար-
ժէքը նրանց համար օչինջ է: Ինչ տխուր երևոյթ է տես-
նել, թէ ինչպէս բանւորները կիւրակի օրերը մինչև կէս
գիշեր նստում են այդ կեղտոտ և տաք սենեակներում և
վերադառնում են տուն ցուրտ և խոնավ լուսաբացին:
Տրակտիրներում վառնում է և՛ ժամանակ և՛ փող, բայց

ամենից շատ տուժում են առողջութիւնը և ընտանեկան
երջանկութիւնը: Պետութիւնից պահանջում է աւելի
կտրուկ օրնադրութիւն արեւցողութեան դէմ և խիստ
հսկողութիւն ոգելից խմիչքների ծախելու վրայ, մանա-
ւանդ երբ ծախւում է երիտասարդներին:

Անհրաժեշտ է պատանեկութեան մէջ պրոպագանդ
մղել արեւցողութեան դէմ և աւելի գունաւոր կերպով ցոյց
տալ նրա տխուր հետեանքները:

Ուսումնարաններ

Ուսումնարան յաճախելու վտանգը կարելի է հեռա-
ցնել յաճախակի և նպատակայարմար մաքրութեամբ: Նախ
և առաջ պիտի պահանջել, որ երեխաները ոտների ցեխը
մաքրեն երկաթեայ բերիչով, վերնագգեստը թողնեն նա-
խատեսեալում և պարապմունքների ժամանակ մարմնին
ուզիղ դիրք տան:

Թոքախտաւորները ուսումնարան չպիտի թողնեն:
Առողջացողների վաղաժամ յաճախումը դպրոց նույնպէս
կարող է վնասակար լինել: Ուսումնարանի ամենանշանա-
ւոր հարցերից մէկը պիտի լինի՝ ներշնչել երեխաներին
պահպանել իրենց առողջութիւնը և այդ ներշնչումը պի-
տի լինի այնպէս, որ նրանք ընդմիջում չլինեն այդ: Հարկա-
ւոր է նրանց մէջ զարգացնել առողջութեան գիտակցութիւն,
որպէսզի նրանք պարտք համարէին հսկել ոչ միայն իրենց,
այլ և ուրիշների առողջութեան վրայ: Տարաբախտաբար
այս ուղղութեամբ շատ քիչ բան է արած: Արժանի է օ-
րինակ վերցնել Շվեյցարական ուսուցիչների և քահանա-
ների առողջապահական-կրթական սխեմայից, որ ընդուն-

ապօքէ շատ կանտօններում: Առողջութիւնը ժողովրդապետացրած ձեերով կարող էին դասաւանդել բժիշկները, որովհետեւ նրանք ծանօթ են ժողովրդի սովորութիւններին: Եւ անպաշարմունքներին:

Եկեղեցիներ

Մեզ, բժիշկներին լաւ յայտնի է, որ մի քանի պարագաներում եկեղեցի յաճախելը տուբերկուլեօզի տարածման մի ֆակտօր կարող է լինել: Տուբերկուլեօզային կօնքրէսում պրօֆ. Flliigge մատնանիշ արեց այդ հանգամանքի վրայ:

Եկեղեցիներում օդը մեծ մասամբ լինում է հեղձուցիչ և ցուրտ. ծնրադրութեան ժամանակ բաւական փոշի է բարձրանում, որ լետօյ շնչում են աղօթողները: Թոթախտաւորները աւելի շատ են յաճախում եկեղեցի և այնտեղ ուժգին կերպով տաշածում իրենց հիւանդութեան սաղմերը, որովհետեւ վատ օդը նրանց ստիպում է հաղալ: Բացի այդ, յաճախ մարդիկ մտնում են եկեղեցի տաքացած և թրջած: Որոշ օրերի եկեղեցական կանոնները պահանջում են, որ աղօթողներն եկեղեցի գնան ծոմ պահած: Որ արպիտի պայմաններում օրգանիզմն աւելի է ենթարկում տուբերկուլեօզին, դրանում ոչ ոք չի կասկածի: Բայց միթէ հոգեւորականութեան համար դժուար կլինի ուշադրութիւն դարձնել այդ հանգամանքի վրայ և հոգ տանել, որպէսզի եկեղեցիները շուտ շուտ քամու տրեն և մաքրուեն: Իրանով նրանք թոթախտաւորներին և առողջացողներին զգուշացրած կլինեն աւելորդ յաճախումներից: Խուլակազմ երեխաներին, մանաւանդ ձմեռը, վնասակար է ծուկն չափել եկեղեցու սառը սալալատակին:

Իրականներ

Հարկաւոր է ամենուրեք ունենալ դիակատներ: Երբ նրանք բացակայում են, այն սենեակը, որտեղ մեռնող է եղել, երբէք հիմնական ախտահանութեան չի ենթարկւում, մինչև որ մեռնողի դիակը դուրս չի հանւում: Միևնոյն ժամանակ գիշերային հսկումները, որ ընդունւած են շատ տեղեր, պիտի լծողնել: Հազարաւոր դէպքեր են եղել, երբ երիտասարդ օրգանիզմներ, դիակներից ընդունել են մահացուցիչ սաղմերը: Իրականներ համբուրելը պիտի խիստ արգելել:

Երկաթուղիներ

Երկաթուղու գծերի վրայ տուբերկուլեօզի դէմ պիտի ամեն միջոց ձեռք առնել: Նախ և առաջ կուպէների թաւշեալ կտորների տեղ պիտի գործածել այնպիսիները, որ կարելի լինի լւանալ:

VI

ԱՆՀՐՍՏԵՏՏ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐ ԱՅՆ ԻԱՍԱԿԱՐԳԵՐԻ ՀԱՄԱՐ, ՈՐՈՆՔ ՄՇՏԱՊԷՍ ԵՆԹԱՐԿԻԱՍ ԵՆ ՎԱՐԱԿՄԱՆ ՎՏԱՆԳԻՆ

Տուբերկուլեօզի դէմ կուսելու յիշեալ միջոցները առանձնապէս այն մարդկանց ուշադրութիւնը պիտի գրաւեն, որոնց պարապմունքը նպաստում է այդ հիւանդութեան ծագման (եր. 22): Աւելի պարզելու համար հա-

մառօտ կերպով յիշենք նախազգուշութեան անհրաժեշտ միջոցները՝

1) Հեռացնել թոքախտաւորներին բանւորների հանրակացարաններից։

2) Թքամանների անհրաժեշտ թիւը նրանցից պիտի օգտւեն թէ հիւանդները և թէ առողջները։

3) Արհեստանոցները շուտ շուտ մաքրել, իսկ պարապմունքներից ազատ ժամանակ քամու տալ։ Արհեստաւորները, ինչպէս ընդունւած է Իտալիայում, տաք եղանակներին պիտի աշխատեն իրենց տան դռան առաջ կամ այգում։

4) Արհեստանոցում շուտել և ժամանակ չանցկացնել։

5) Գործի ժամանակ մարմնին ըստ կարելոյն ուղիղ դիրք տալ։

6) Այն վնասը, որ ստացւում է պարապմունքներից, վարձատրել համապատասխան սպորտով զւարճութիւններով՝ թիավարել, սար բարձրանալ, զբօսնել, բայ օգտւմ խաղալ և այլն։ Շնչառական օրգանների սխտեմատիկ և կանոնաւոր մարզումները։ Յաճախ հարկաւոր է հետեւեալն անել՝ ձեռքերը դնելով ազդրերի վրայ մի բանի անգամ խորը ներշնչել և դուրս շնչել։

7) Առողջ բնակարան և գլխաւորապէս արձակուամբուր ննջարան։ Փոշի ընդունող թաւշեայ կարասիների, գորգերի, վարագոյրների տեղ օգտւել փայտեայ և կաշւէ կարասիներով և առհասարակ այնպիսի առարկաներ գործածել, որոնց լւանայլը հեշտ լինի։

8) Անձնական մաքրութիւն և մարմնի ամրապնդում։

9) Հարկաւոր է անմիջապէս բժշկի դիմել հիւանդութեան նոյնիսկ ամենաթոյլ նշաններին։ Առողջացողները

պիտի առանձին զգուշութիւն պահպանեն։

VII

ՏՈՒՐԵՐԿՈՒԼԵՕՁԸ ԲՈՒԺԵԼԻ Է

Շատ քիչ ժամանակ է անցել, երբ «տուբերկուլեօզ» դիագնօզը բոլորի համար մահաւան դատաւճիռ էր, որը շուտով պիտի կատարէր։ Բայց բժիշկներիս նոյնպէս վաղուց յայտնի էր, թէ նրանից խուսափել կարելի է, թէ որոշ պայմաններում նա բժշկւում է և այս բանը խուսուում է մեզ շարունակելու համար կռիւը չարիքի դէմ։ Վիրաբոյժները ամեն ժամանակ տուբերկուլեօզից վարակւած յոգերը չեն անդամահատում, այլ բժշկում են նրանց և ուրիշ միջոցներով։ Իիսկների բացումը ցոյց տւեց, որ զանազան հիւանդութիւններից մեռնողների թոքերում գտնւում են որոշ մասեր, որոնք բժշկւած են տուբերկուլեօզից։ Brehmer-ի և Dettweiler-ի սանատորիայի առաջին հիմնադիրների մեծ գործն այն եղաւ, որ նրանք միշտ քարոզում էին, թէ տուբերկուլեօզը կարելի է բժշկել։ Բարեբախտաբար այս համոզումը ժողովրդի մէջ աւելի և աւելի է տարածւում։

Որ թոքախտն իսկապէս կարելի է բժշկել, այդ ցոյց է տալիս Schaper-ի հետեւեալ թւերը։ Բերլինի Charité հիւանդանոցում հիւանդների 44,9 — 55,6% -ը բժշկւում էին կամ որոշ թեթեւութիւն ստանում։ Մինչդեռ հիւանդանոցներում գլխաւորապէս գործ ես ունենում ծանր հիւանդների հետ, այդ պատճառով միտք չունի հիւանդից ծածկել ճշմարտութիւնը նրա հիւանդութեան մասին։ Ծածկելը այն արդիւնքը կուենայ, որ հիւանդը կսկսի

քիչ ուշադրութիւն դարձնել այն միջոցների վրայ, որոնք գործ են դրւում նրա առողջութեան համար և պաշտպանելու են վարակումից նրա շրջապատողներին:

Հիւանդութեան նշանները

Բժշկութեան յաջողութիւնը նախ և առաջ կախած է հիւանդութեան նախօրօք իմանալուց: Սակայն, ինչքան էլ տուբերկուլեօզը յաճախ պատահի, հիւանդութեան պրօցէսի սկզբում նրա դիագնօզը այնքան էլ հեշտ չէ որոշել: Նրա առաջին նշանները շատ անորոշ են և հիւանդը կարող է կամ բոլորովին ուշադրութիւն չդարձնել նրանց վրայ, կամ վերագրել մարմնի միւս օրգաններին՝ օրինակ ստամոքսին: Որպէս կասկածաւոր նշաններ, մանաւանդ հիւանդութեանը տրամադրածների վերաբերութեամբ պիտի ընդունել՝ ընդհանուր թուլութիւնը, դէմքի վատ տեսքը, ստամոքսի մէջ սեղմումները, բղկոցները, խռպոտ, խզխզող ձայնը, ջերմը երեկոներին, արագ զարկերակը, արիւն թքելը և կանանց համար ամսականի խանգարումը:

Միայն բժիշկը կարող է այս երևոյթների պատճառներն իմանալ: Եթէ կպարզի, որ իսկապէս թոքախտի հետ գործ ունենք, հարկաւոր է, որ հիւանդը հաւատ ընծայէ բժշկին: Նա չպիտի իհարկէ պահանջի, որ հիւանդութիւնը մի քանի շիշ դեղերով բժշկւի: Պիտի հրաժարել այն մտքից, թէ թոքախտի դէմ գոյութիւն ունի որեւէ հաստատ դեղ: Մեր ձգտումը կարող է ուղղւած լինել դէպի այն, որպէսզի հեռացնեն բոլոր վնասակար ազդեցութիւնները և կարելի լինի ամեն հնարաւոր միջոցներով պաշտպանել օրգանիզմը: Սակայն շատ յաճախ հիւանդները չեն ցանկանում հասկանալ այդ և գնում են

շարլատանի մօտ, որը նրան խոստանում է իսկոյն և եթ բժշկել: Բայց ժամանակն անցնում է, բարենպաստ մօմենտը կորչում է և խելացիութիւնը շատ ուշ է երևան գալիս:

Բժշկութիւնը ամեն մի առանձին դէպքում ունի իր ուրոյն ընթացքը և պիտի տարւի բժշկի ղեկավարութեամբ: Շատ հեղինակաւոր մարդկանց կարծիքով, ինչպէս օրինակ Krause-ի, Bandelier-ի, Габрилович-ի, Roepke-ի, Spengler-ի, Löwenstein-ի, Sahle-ի և շատ ուրիշների, ամենալաւ հետեանքների կարելի է հասնել տուբերկուլինների սրսկումներով և «գիգիէնօ-դիէտետիկ» միջոցով: Այստեղ գլխաւոր ուշադրութիւնը դարձնում է լաւ կերակրելու և արտաքին բարենպաստ պայմանների վրայ:

Թոքերով հիւանդների սանատորիաները

Ներկայումս սանատորիաներ շինելու հարցն առաջին հոգատարութեան առարկան է: Այս դէպքում երեք նպատակ է դրւած.

- 1) Բժշկել հիւանդներին.
- 2) Նրանց հեռացնել առողջներից, որպէսզի հիւանդութիւնը չտարածւի.
- 3) Սովորեցնել հիւանդներին վարել առողջ կեանք, որպիսին նրանք կարող են քարոզել հիմնարկութիւնից դուրս գալուց յետոյ:

Զի կարելի չ'ողջունել նոր սանատորիաների բացւելը, մանաւանդ էժան և ձրի սանատորիաները, չէ որ նրանց թիւը եթէ մի տասն անգամ էլ շատացնենք, այն ժամանակ էլի շատ քիչ կ'լինէր, եթէ աչքի առաջ ունենանք թոքախտաւորների այն հսկայական կօնտինգենտը, որը

մեծ կարիք ունի նրանց:

1910 թվի Մոսկւայի Հակաթոքախտային Համագումարում ռուս թոքախտագէտների մեծ մասը այն կարծիքի էր, որ աւելի նպատակայարմար է թոքախտաորոններին բժշկել հիւանդանոց սանատորիաներում, որից յետոյ բժշկութիւնը շարունակել երթւեկների բուժարաններում, աչքի առաջ ունենալով, որ բաւարար թւով մեծածախս սանատորիաներ կառուցանելը մեր երկրի միջոցներից վեր բան է և շատ կոշմերից չէ համապատասխանում մեր ժողովրդի մեծամասնութեան կեանքի պայմաններին: Քաղաքների շրջակայքում յատուկ կազմակերպած սանատորիա-հիւանդանոցները, որոնք մատչելի են հիւանդների բժշկութեան թոքախտի զարգացման ամեն շրջաններում և կարող են կառուցւել քաղաքի ծայրերում, աւելի փոքր ծախքով կարող են մօտաւորապէս բժշկութեան նոյն հետեւանքներն ունենալ, ինչ որ սանատորիաներում:

Ես վերոյիշեալ Համագումարում, ինչպէս թոքախտի դէմ մաքառող Կովկասեան Հակաթոքախտային րնկերութեան պատգամաւոր, թէպէտեւ Աբասթումանում սանատորիա հիմնելու գաղափարը պաշտպանեցի, բայց աչքի առաջ ունենալով Գերմանիայի քսանամեայ փորձի հետեւանքները, պէտք է խոստովանեմ, որ տուրբերկուլեօդից երկիրն ազատելու (այսինքն բառիս ընդարձակ մտքով՝ հասարակական մաքառման) տեսակէտից՝ ներկայումս սանատորիաներին մեծ նշանակութիւն վերագրել, հակառակ նախկին ակնկալութիւններին, անհնար է: Ինչպէս բժշկական հիմնարկութիւններ, ժողովրդական սանատորիաները ինքն իրենք շատ քիչ բան են տալիս և միայն մի շարք ուրիշ հակատուրբերկուլեօդային հիմնարկութիւնների հետ:

ինչպէս մի առանձին օղակ միջոցների ամբողջ շարքի մէջ, նրանք իրաւամբ ստանում են իրենց պատկանող խոշոր նշանակութիւնը:

Գերմանիայում վաղուց արդէն պարզւած, է որ մեծ մասամբ, սանատորիայից դուրս գալուց յետոյ, չի կարելի հիւանդին իր կեանքի նախկին պայմանների և աշխատանքի մէջ թողնել, որ անհրաժեշտ է մի առժամանակ նրան այսպէս ասած՝ *Übergangszeit* (անցողական շրջան) անցկացնել տալ, երբ նա սանատորիայում ոչինչ չանելուց աստիճանաբար անցնում է աշխատանքի՝ այսպէս կոչւած՝ *Waldstation Erholungsheim*-ում:

Այնուհետեւ ակներեւ եղաւ, որ անհրաժեշտ է հիւանդի բժշկութեան ամբողջ ժամանակամիջոցում բաւարար չափով ապահովել նրա ընտանիքը, որովհետեւ առանց սրան հիւանդը զրկւում է հոգեկան հանգստութիւնից, լաւ չէ բժշկւում և վաղաժամ ընդհատում է բժշկութիւնը:

Թոքախտաւորներին օգնելու բոլոր զանազան տեսակները Գերմանիայում իրականանում են մի շարք առանձին առանձին հիմնարկութիւններով (պետական հիմնարկութիւններ, մասնաւոր ապահովագրող ընկերութիւններ, հիւանդանոցային և ինվալիդային դրամարկղներ, Կարմիր խաչի ընկերութիւն), մասնաւոր բարեգործութիւններ և այլն, և այլն), որոնց չի կարելի շուտով իրագործւած տեսնել մեզ մօտ՝ Ռուսաստանում:

Բացի դրանից, փորձը ցոյց է տալի, որ յատուկ հիւանդանոցներում և նոյնիսկ տանը թոքախտաւորները պակաս չեն բժշկւում, քան սանատորիաներում և որ առհասարակ բժշկութեան վերջնական յաջողութիւնը կախւած է ոչ այնքան սանատորիաներում ստացուած անմի-

ջական յաջողութիւնից, որքան ընտանեկան վիճակի այն պայմաններից, որոնց մէջ ապրում և աշխատում է այնուհետև հիւանդը: Ներկայումս հասարակական գործիչներ ուշադրութիւնը սանատորիաներից անցնում է դէպի հիւանդանոց-սանատորիաները և «թոքախտով հիւանդների խնամակալութիւնները», որոնք հաւաքում են թոքախտաւորներին, տեղաւորում հիւանդանոցներում, նիւթապէս օգնում և՛ հիւանդներին և՛ նրանց ընտանիքներին, հոգում բնակարանային պայմանները բարեփոխելու մասին ևսլն, ևսլն:

Փրանկֆուրտի մօտ Falkenstein սանատորիա-հիւանդանոցում Dettweiler-ը փայլուն կերպով ապացուցեց, որ թոքախտը բժշկւում է ամեն տեղ, ամեն կլիմայում և ամեն երկրում: Նրա բժշկութեան հետեւանքներն այնքան համոզիչ էին, որ լեռնային կլիման կորցրեց իր գերակշռող նշանակութիւնը և նկատեց ինչպէս երկրորդական պայմաններից մէկը: Ներկայումս Գերմանիայում գոյութիւն ունեն մի շարք սանատորիաներ, կառուցւած քաղաքների շրջակայքում (Loslau Սիլէզիայում, Planneg Բաւարիայում, Belxig Բերլինի մօտ), որոնք բժշկութեան հետեւանքների կողմից յետ չեն մնում լեռնալին կայարաններից:

Ամփոփելով բոլոր առաձններս, ես ինձ թօյլ եմ տալիս հետեւեալ ցանկութիւնը արտայայտել. ՚ի նկատ առնելով, որ մեր Թէհրան քաղաքի վրայ էլ պարտականութիւն կայ կանոնաւորել իր թոքախտաւոր հիւանդ քաղաքացիների բժշկութեան գործը, անհրաժեշտ է որ մեր քաղաքն էլ ձեռնարկէ հիմնել Թէհրանի շրջակայքում յատուկ հիւան-

դանոց-սանատորիա՝ իր հիւանդ քաղաքացիների բժշկութեան համար թոքախտի դարգացման ամեն ջրջանի հանդէպ:

Չընայած որ Նոր-Ջուղայում թոքախտը ահուելի ծաւալ է ստացել և ազդարնակութեան մօտ 100%-ը մատնւած է այդ ժողովրդական դժբախտ ցաւին, Նոր-Ջուղայի հայութիւնը դէպի կուի հարցը թոքախտի դէմ բուժութիւն անտարբեր է վերաբերւում և հակաթոքախտային միջոցները աննշան են: Միանգամայն անհրաժեշտ է որ Նոր-Ջուղայում հակաթոքախտային ընկերութիւններ կազմակերպել թոքախտի դէմ կուելու համար:

Պարզ բան է, որ այս նոր կազմակերպւած ընկերութիւնները զեռեւ չեն կարող իրագործել այն ամենը, ինչ որ հարկաւոր է նպատակաւորմար կուի մղելու համար թոքախտի դէմ: Նոր կազմւած ընկերութիւնները իրենց սկզբնական գործունէութեան շրջանում պէտք է տարածել ժողովրդի մէջ օգտակար տեղեկութիւններ այս հիւանդութեան մասին և կեանքի մէջ անցկացնել այն առողջապահական և սանիտարական պահանջները, որոնք կազմում են ինքնապաշտպանութեան հիմունքներ այս չարաբաստիկ հիւանդութեան դէմ: Այդ նոր կազմւած ընկերութիւններին օգնելը բարեգործութիւն չի լինել, այլ ամեն մի քաղաքացու պարտականութիւն, որի կատարումըն իր մերձաւորների ինքնապաշտպանութեան մի ալտ է միայն կործանիչ հիւանդութեան դէմ: Միմիայն միահամուռ ոլժերով կուելու ճանապարհով մեզ ըկ յաջողի հաս-

նել այն բանին, որով արդէն կարող են պարծենալ եւրոպացի ժողովուրդները, այն է մահացութեան և հիւանդութեան նւազումը թոքախտից իրանում, և մասնաւորապէս Նոր-Ջուլայում:

ՊՐՕՖ. ԲԺՊ. Գ. ՄԵՀՐԱԲԵԱՆՑԻ

ՏՊԱԳՐԻԱԾ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Meningitis tuberculosa Գերմաներէն լեզուով . . . 4 մարկ
2. Туберкулез кишек как первичное заболевание 75 ԿՈՒ.
3. Туберкулез и общедоступные меры для борьбы 50 ԿՈՒ.
4. Տուբերկուլեոզ եւ նրա դէմ կուելու հանրամասչելի միջոցներ 30 կոպ.
5. Նոյնը Վրացերէն լեզուով 50 »
6. Նոյնը Պարսկերէն 2 ռիալ
7. Տուբերկուլեոզի բժշկման զուգախառն եղանակը արւեսական լեռնային արեւով եւ ռէնսգենեան հառազայթներով 2 ռուբլի
8. Ժանսախսը եւ նրա դէմ կուելու հանրամասչելի միջոցներ 75 կոպ.
9. Հիւանդութիւնների նախականխումը գիւղում 35 կոպ.
10. Պրոէկտինայ բունաւորումն Փոսժոռով 25 կոպ.
- 11 Բնակարանը եւ մշաւոր աշխատանքը 30 կոպ.
- 12 Գիւերւայ հանգիստ 25 կոպ.

13 Լիստաւաւների պոօնէսիոնալ հիւանդութիւններ
25 կոպ.

44. Комбинированный способ лечения Туберкулеза легких не-
куств. горным солнцем и Рентгеном 2 руб.

45. Меры для борьбы с народными болезнями путем открытия
выставок. 75 коп.

46. Лечение рентгеновыми лучами легочного туберкулеза
75 коп.

47. К вопросу о благоприятных исходах Туберкулезного менингита
52 руб

18. Մալարիա եւ նրա դէմ կուելու հանրամասչելի
միջոցներ 3 ռիպ

19. Հակաքոմախսային Կօնգրէսներում աղաղմիա-
կան հարցերի ամօր 1 ռուբ. 50 կոպ.

20. Թոմախսը եւ դպրոց 75 կոպ.

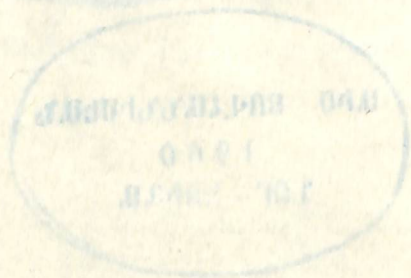
21. О лечении туберкулеза легких высоких горах 5 руб.

22. Աթիւքան եւ նրա դէմ կուելու միջոցներ. 50 կոպ.

23. Սիժիլիսը իբրեւ ժողովրդական մեծ դժբախտ-
քիւն 3 ռիպ

Ե

101

ՄՄ Հայագիտական գրադարան

MAL031152

